

Vejledning

**Seksualitet
- uanset handicap**

**Socialministeriet
28. Februar 2001**

Titel: Vejledning om Seksualitet - uanset handicap
Udarbejdet af: Formidlingscenter Øst
Ulla Rødgaard Henningsen
Udgiver: Socialministeriets 7. kontor
Tlf. 33 92 93 00
Fax 33 93 25 18
E-post sm@sm.dk
Udgivelsesår 2001
Udgave, oplag 1. udgave, 1. oplag, 3.000 eksemplarer
ISBN 87-601-886-7

Sats
Tryk og bogbind
Pris 60 kr. (inkl. 25 % moms) i boghandelen eller ved henvendelse til
Statens Information
Publikationsafdelingen
Nørre Farimagsgade 65
Postboks 1103
1009 Kbh. K.
Tlf. 33 37 92 28
Fax 33 37 92 80
E-post sp@si.dk

Seksualitet er en integreret del af ethvert menneskes personlighed.

Den er et basalt behov og et aspekt af det at være menneske, som ikke kan adskilles fra andre aspekter i livet.

Seksualitet er ikke synonymt med samleje. Det handler ikke om, hvorvidt vi har orgasme eller ej, og endelig er det ikke summen af vort erotiske liv. Dette kan være en del af vor seksualitet, men behøver ikke at være det.

Seksualitet er såmeget mere. Det er, hvad der driver os til at søge efter kærlighed, varme og intimitet. Den bliver udtrykt i den måde, vi føler, bevæger os på, rører ved og bliver rørt ved.

Det er ligesåmeget dette at være sensuel, som at være seksuel.

Seksualitet har indflydelse på vore tanker, følelser, handlinger og samhandlinger, og derved på vor mentale og fysiske helse. Og da helse er en fundamental menneskeret, så må også seksuel helse være en basal menneskeret.¹

¹ T. Langfeldt & M. Porter (1986): Sexuality and family planning. Report of a consultation and research findings. WHO

Indholdsfortegnelse

Kapitel 1 Indledning	
Kapitel 2 Livsfaser og seksualitet.....	
2.1 Barndommen	
2.2 Ungdommen	
2.3 Voksenalderen	
2.4 Overgangsalderen	
2.5 Alderdommen	
2.6 Kendskab til livsfaser	
Kapitel 3 At skabe et positivt miljø omkring seksualitet.....	
3.1 Respekt for det private	
3.2 Åbenhed og dialog	
3.3 Ethiske overvejelser	
Kapitel 4 Støtte og hjælp til seksualitet.....	
4.1 Seksualvejledning	
4.2 Seksualoplysning	
4.3 Anden støtte til seksualitet	
4.4 Støtte og vejledning til unge	
4.5 Støtte og hjælp til personer med en erhvervet nedsat funktionsevne	
4.5.1 Problemer af fysiologisk karakter	
4.5.2 Problemer af psykisk karakter	
4.5.3 Problemer som følge af medicin	
4.5.4 Efter et langt samliv	
4.5.5 Afhængighed af sin partner	
4.5.6 Forskellige problemer - forskellighed i vejledning	
4.6 Støtte og hjælp til personer uden verbalt sprog.....	
Kapitel 5 Støtte og hjælp udefra	
5.1 Seksualvejledere	
5.2 Særlige fagpersoner	
Kapitel 6 Problematisk seksuel adfærd	
6.1 Ukontrolleret seksuel adfærd	
6.2 Ulovlig seksuel adfærd	
Kapitel 7 Den retlige ramme	
7.1 Individualitet og selvbestemmelse	
7.2 Samtykke	
7.2.1 Samtykkets form og art	
7.2.2 Sammenfatning	
7.3 Tavshedspligt	
7.3.1 Straffelov og forvaltningslov	
7.3.2 Videregivelse af oplysninger til private	
7.3.3 Videregivelse til anden forvaltningsmyndighed	

7.4 Straffeloven og hjælp til seksualitet

Kapitel 8 Andre forhold.....

8.1 Hjælpemidler

8.2 Medicin og seksualitet

8.3 Prævention

8.4 Seksuelt overførte sygdomme

8.5 Særligt om undervisning, rådgivning og vejledning i forbindelse
med ønske om graviditet

Bilag 1: Uddrag af relevante lovbestemmelser m.v.

Bilag 2: Justitsministeriets brev af 21. maj 1987 til Socialministeriet og Rigsadvokatens brev af 20. marts 1987 til Justitsministeriet

Bilag 3: Adresseliste

Kapitel 1 Indledning

Mennesker med nedsat fysisk eller psykisk funktionsevne har de samme grundlæggende behov og rettigheder som andre mennesker. Dette menneskesyn er en væsentlig del af værdigrundlaget i serviceloven, som trådte i kraft den 1. juli 1998.

En af de gennemgående målsætninger i serviceloven er at skabe så normale vilkår og livsbetingelser som muligt for mennesker med nedsat fysisk eller psykisk funktionsevne. Et væsentligt formål med den sociale indsats er at forbedre den enkeltes sociale og personlige funktion samt udviklingsmuligheder. Samtidig skal indsatsen være med til at forbedre mulighederne for den enkeltes livsudfoldelse, blandt andet gennem kontakt og samvær. I disse bestræbelser indgår også spørgsmål om støtte og hjælp i forbindelse med seksualitet.

I FN's standardregler om lige muligheder for handicappede (standardregel nr. 9) understreges det, at mennesker med nedsat funktionsevne skal have mulighed for at opleve deres egen seksualitet og have seksuelle forhold på linie med andre mennesker, og at de i denne forbindelse skal støttes gennem lovgivning samt med relevant rådgivning.

I lighed med andre kan personer med nedsat fysisk eller psykisk funktionsevne have problemer med deres seksualitet bestående i fx manglende kendskab til egen seksualitet, manglende kendskab til deres partners seksualitet eller problemer med at være tæt sammen med et andet menneske. Herudover kan nogle naturligvis have særlige problemer på grund af deres nedsatte funktionsevne. Det er disse problemer, som denne vejledning gerne skal være med til at afhjælpe ved at angive retningslinier for, hvordan hjælpepersoner kan yde støtte og hjælp til den enkelte.

Formålet med vejledningen er:

- at beskrive den støtte og hjælp, der kan ydes til personer med nedsat fysisk eller psykisk funktionsevne.
- at oplyse hjælpepersoner om, hvilke forpligtelser og rettigheder de har i forhold til at yde støtte og hjælp til seksualitet.
- at beskrive de retlige rammer, så både hjælpepersoner og personer med nedsat funktionsevne kan være trygge ved henholdsvis at give og modtage hjælp.
- at angive nogle pædagogiske retningslinier, der kan afklare nogle af de tvivlsituationer, som hjælpepersoner kan stå i, når de skal give oplæring, støtte og hjælp til seksualitet.

Vejledningen henvender sig primært til medarbejdere på det sociale og sundhedsfaglige område. Da der er tale om en række forskellige faggrupper, er det i vejledningen valgt at bruge betegnelsen *hjulpepersoner* om de personer og faggrupper,

som er ansat til at yde støtte og hjælp med udgangspunkt i servicelovens bestemmelser.

Herudover er vejledningen rettet til *voksne med nedsat fysisk eller psykisk funktionsevne*, som modtager hjælp og støtte efter serviceloven. Det vil blandt andet sige personer med demens, sindslidelse, fysiske handicap, hjerneskade og udviklingshæmning.

Endelig vil vejledningen kunne anvendes som information til *pårørende* til personer med nedsat funktionsevne.

Vejledningen erstatter Socialstyrelsens vejledning "Seksualitet - uanset handicap" fra 1989. Med denne vejledning er der ikke tænkt udvidelse af målgruppen eller for den (amts)kommunale forpligtelse i øvrigt.

Formidlingscenter Øst har udarbejdet vejledningen. Der har været tilknyttet en følgegruppe under arbejdet, der har bestået af repræsentanter fra Socialministeriet, Videnscenter for Socialpsykiatri, Center for Små Handicapgrupper og Formidlingscenter Nord. Endvidere har en række fagpersoner givet bidrag til og kommenteret udkast til vejledningen undervejs i processen.

Der vil i foråret 2001 blive udgivet en debat- og undervisningsbog som supplement til vejledningen.

Socialministeriet

Marts 2001

Kapitel 2 Livsfaser og seksualitet

Som mennesker har vi et grundlæggende behov for nære relationer, kontakt, varme, intimitet og seksualitet. Seksualiteten er i os, uanset om vi er unge eller gamle, gifte eller alene, lever med eller uden nedsat funktionsevne. I nogle perioder af livet fylder opmærksomheden på seksualitet meget. I andre perioder fylder den mindre, fordi der er andre sider i vores liv, der optager os. Seksualitet er ikke alene meget forskellig fra menneske til menneske men også meget forskellig igennem livets faser. I dette afsnit gives et kort overblik over nogle af de fællestræk, som karakteriserer seksualiteten i menneskets livsfaser.

2.1 Barndommen

I barndommen betyder de følelsesmæssige og kropslige tætte kontakter til forældre og andre omsorgspersoner meget for barnet. Hvis barnet ikke har en følelse af tryghed og nærhed, er det sværere for barnet at få et harmonisk voksenliv med tætte sociale og følelsesmæssige relationer. Barnet udforsker med stor nysgerrighed sin egen og andres kroppe og kønsorganer og udvikler efterhånden en kønsidentitet.

2.2 Ungdommen

I ungdomstiden udvikles og modnes identiteten. I puberteten sker der samtidig store fysiologiske ændringer, hvorved de biologiske kønsforskelle udvikles. Det er således en periode, hvor de unge forandrer sig såvel fysisk som psykisk og er splittede mellem tilknytning til og løsrivelse fra forældre og barndomsmiljø

I denne periode begynder seksualiteten at få stor betydning, og mange får de første erfaringer med kæresteforhold og seksualitet. Mange unge er usikre og ved ikke meget om deres egen seksualitet. De unge har derfor brug for at tale med andre unge, deres forældre eller andre voksne om deres følelser, oplevelser og usikkerhed. For en del unge er det svært at tale med forældrene om de tanker og følelser, de gør sig omkring seksualitet, og de har derfor stort behov for et fællesskab med andre unge, hvor de kan udveksle tanker og erfaringer.

2.3 Voksenalderen

I voksenalderen etablerer mange et fast kærlighedsforhold til en anden og finder en måde at udfolde deres seksualitet på. Andre lever som enlige i perioder af deres liv eller gennem hele livet, hvor de har et sporadisk seksualliv eller et seksualliv med sig selv. I voksenlivet drejer det sig i mindre grad om at være afprøvende og grænseoverskridende i jagten på sin egen identitet og dannelse. Voksenlivet er snarere en periode, hvor man etablerer sig og udvikler sin identitet gennem bolig, familie og arbejde.

2.4 Overgangsalderen

Overgangsalderen har sammenhæng med de hormonforandringer, der begynder i 40-50 års alderen. For kvinden markerer overgangsalderen afslutningen på den fertile alder. Manden har også overgangsalder, men den er mindre markant end kvindens.

I overgangsalderen kan kvinden ofte opleve forskellige psykiske og fysiske forandringer. For en del kvinder kan de hormonale ændringer betyde nedsat seksuel lyst, men det kan dog behandles hormonalt. For mange kvinder og mænd har overgangsalderen dog ingen indflydelse på lysten til seksuelt samkvem.

2.5 Alderdommen

For de fleste mennesker varer den seksuelle lystfølelse livet ud, selvom der ofte ses en aftagende interesse i 60-70 års alderen og fremefter.

Selvom lysten er tilstede, kan evnen til seksuel aktivitet aftage med årene. Ældre mænd kan have erektions- og potensproblemer, og kvinder kan have en tynd og sårbar slimhinde eller tørhed i skeden. Den seksuelle reaktionsevne bliver også langsommere med alderen. Det tager ofte længere tid at opnå orgasme, og den bliver kortere og mindre intens.

2.6 Kendskab til livsfaser

De enkelte livsfaser består af en række forskellige elementer, der har betydning for, om man lever et kvalitativt godt liv. Indholdet i de forskellige livsfaser kan enten fremmes eller begrænses af de muligheder, den enkelte får i samvær med andre og i samfundslivet som helhed. Det gælder, når man skal etablere sociale relationer, udfolde sine interesser eller praktisere sin seksualitet med eller uden støtte fra en hjælpeperson. Det er vigtigt, at en hjælpeperson har viden og kendskab til de forskellige livsfaser, hvor seksualiteten i nogle faser indtager en mere fremtrædende rolle. Manglende opmærksomhed herpå kan betyde, at en hjælpeperson kan virke krænkende, når vedkommende skal yde støtte og hjælp til den pågældende person eller skal vejlede dennes pårørende.

I de forskellige boformer bør man være opmærksom på, om hjælpepersonens egen alder og livserfaring kan være en barriere i forhold til den person, der skal modtage vejledning, støtte og hjælp. Det kan fx være svært for et ældre menneske med et langt samliv bag sig at skulle modtage vejledning og støtte fra en meget yngre hjælpeperson.

Kapitel 3 At skabe et positivt miljø omkring seksualitet

Hvis man er afhængig af andres hjælp og støtte i forbindelse med sit seksualliv, er det vigtigt, at hjælpepersonerne er med til at tilvejebringe de rammer og den åbenhed, der gør, at en person med nedsat funktionsevne kan få eller opretholde et kærligheds- og seksualliv.

3.1 Respekt for det private

En vigtig forudsætning for at have et seksualliv er muligheden for et privatliv. Serviceloven præciserer, at alle - uanset boform - bor i egen bolig og dermed har ret til et privatliv, hvor der er mulighed for at udfolde sig og have sit eget råderum. Selvom en person har brug for støtte og hjælp, og hjemmet er i en boform efter serviceloven, så er der en forventning om, at hjælpepersoner respekterer det private rum.

Krænkelser af det private kan opstå i mange dagligdags situationer, fx når hjælpepersonen ikke respekterer personens private rum, men træder over dennes dørttrin på en måde, som man aldrig ville gøre i andre menneskers private hjem.

Respekt for det private betyder derfor, at hjælpepersonen bør stille spørgsmål som: *Hvordan vil du gerne have, at jeg hjælper dig? På hvilke tidspunkter af døgnet vil du gerne være fri for hjælpepersoner?*

3.2 Åbenhed og dialog

Det er vigtigt, at hjælpepersoner i de forskellige boformer skaber et positivt og åbent miljø for henvendelser omkring seksualitet. En måde at skabe åbenhed på er, at stedets kultur indbyder til, at man kan tage emnet op, og at hjælpepersoner udviser den fornødne fortrolighed. Det er tilsvarende vigtigt, at hjælpepersoner er bevidste om de forskellige signaler, der kan relatere sig til et behov for at drøfte seksuelle spørgsmål, og at signalerne tages alvorligt. Hjælpepersoner må sørge for at åbne dialogen og bidrage til en afdækning af personens særlige ønsker og behov herunder af behovet for støtte og hjælp til seksualitet. Det er vigtigt, at signaler eller spørgsmål om seksualitet ikke afvises. Er en person først blevet afvist én gang, kan det være svært at bede om hjælp en anden gang.

For mange hjælpepersoner kan det være svært at vejlede og støtte andre personer i forhold til seksualitet. Det er et emne, der ofte går tæt på ens eget liv og måske overskrider ens egne personlige grænser. En måde at blive bedre til at håndtere det på er at tage emnet op sammen med kollegerne. Det vil give hjælpepersonen mulighed for at drøfte retlige problemstillinger, etiske dilemmaer og andre af de ofte svære overvejelser, der kan knytte sig til temaet. I diskussionen med kolleger får man samtidig mulighed for at afklare egne og andres holdninger og grænser. Gennem en åben dialog bliver der sat ord på de ting, der kan være svære at tale om. Personalegruppen kan ligeledes afklare, om der er behov for særlig uddannelse,

kurser, supervision etc. Hvis en personalegruppe har svært ved at starte dialogen/diskussionen om seksualitet eller personalet ikke selv er fagligt rustet til at yde en individuel vejledning, kan gruppen vælge at hente hjælp udefra fx hos en seksualvejleder².

Det er således den enkelte boform, der er ansvarlig for, at de personer, der måtte have behov for det, kan få den fornødne vejledning og information. Den kan enten stilles til rådighed af boformen selv eller ved at boformen anviser eksterne vejledningsmuligheder.

I mange boformer er det allerede en naturlig del af stedets kultur at give støtte og hjælp til beboernes seksualitet. Det er indskrevet i værdigrundlaget, og man kommer ind på emnet i jobsamtalen med nye hjælpepersoner.

For at tilvejebringe de rammer og den åbenhed der gør, at en person føler, at det er muligt at opretholde eller søge hjælp til sit kærligheds- og seksualliv, er det vigtigt, at hjælpepersonen:

- respekterer det private råderum, som er en af betingelserne for at have et kærligheds- og seksualliv.
- skaber et positivt miljø for henvendelser om seksualitet fx ved at udvise den nødvendige åbenhed.
- reagerer på signaler, der relaterer sig til et behov for at drøfte spørgsmål om kærlighed og seksualitet.
- ikke afviser en persons henvendelser om kærlighed og seksualitet.

For at blive bedre rustet til at støtte og hjælpe andre med deres seksualitet kan hjælpepersonerne:

- tage emnet seksualitet op, sætte ord på nogle af de ting som kan være svære at tale om, diskutere de retlige rammer, etiske dilemmaer etc.
- diskutere om der er brug for mere uddannelse, supervision, hjælp udefra etc.

3.3 Etiske overvejelser

Når en hjælpeperson skal støtte og hjælpe andre til udfoldelse af deres seksualitet, griber hjælpepersonen ind i en anden persons intimsfære. Det er derfor vigtigt, at

² Se kapitel 5

hjælpepersonen støtter og hjælper med respekt og omtanke for den pågældende persons følelser og grænser.

En hjælpeperson må aldrig:

- presse en person til at modtage hjælp vedrørende seksualitet, hvis personen verbalt eller ved sin kropsholdning afviser hjælpen.
- påvinge andre en seksualitet, som de måske ikke har eller ønsker på det pågældende tidspunkt. Det er fx ikke unormalt, at vi i perioder af vores liv har mindre interesse for sex.

Det er ikke alle personer med nedsat fysisk eller psykisk funktionsevne, der ønsker hjælp til deres seksualitet, men nogen vil både have behov for at tale om deres seksualitet og for støtte og hjælp til at finde ud af, hvordan den kan praktiseres.

En del personer vil have vanskeligt ved at tage emnet op, fordi det er meget personligt, eller fordi de har svært ved at udtrykke sig verbalt. Hjælpepersonen må derfor være opmærksom på om en person gennem sit kropssprog eller sin adfærd udsender signaler, der kan betyde, at hjælpepersonen bør tage emnet op.

Når man som hjælpeperson skal indgå i en samtale om seksualitet, skal man være opmærksom på

- at der er sat god tid af til samtalen, så den ikke bliver afbrudt på et tidspunkt, hvor den reelt ikke er færdig.
- at når en person skal åbne sig omkring sine mest intime følelser, vil mange tanker og følelser, som måske er gemt i dagligdagen, ofte komme op til overfladen. Har hjælpepersonen ikke den fornødne tid i situationen, er det vigtigt i stedet at aftale et andet tidspunkt for en samtale, så den pågældende person ikke oplever det som en afvisning.
- at der efter den første samtale kan dukke nye spørgsmål op. Det kan derfor være en god ide at følge op på samtalen på et senere tidspunkt.
- at hvis en person vælger at henvende sig til en bestemt hjælpeperson, er det ofte, fordi personen føler en særlig tillid til den pågældende og har en oplevelse af, at vedkommende vil varetage opgaven med respekt og fortrolighed. Det kan derfor være problematisk at henvise til en anden hjælpeperson, som måske ikke har vedkommendes tillid i mere personlige og intime spørgsmål.

Som hjælpeperson skal man være opmærksom på at mennesker er meget forskellige og har forskellige ønsker i forhold til kærlighed og seksualitet. Man skal derfor ikke overføre sine egne normer til andre men tage udgangspunkt i den enkelte persons livssituation, kultur, religion, ønsker, følelser og grænser. De seksuelle udtryk og vendinger, der kan anvendes overfor én person, vil måske kunne virke dybt krænkende overfor en anden person.

Kapitel 4 Støtte og hjælp til seksualitet

Mennesker med nedsat fysisk eller psykisk funktionsevne er i lighed med andre mennesker meget forskellige. Deres behov for hjælp og støtte i forbindelse med seksualitet er tilsvarende af forskellig karakter. Nogle personer lever hele deres liv med ingen eller kun lidt støtte fra hjælpepersoner. Andre har brug for en mere intensiv støtte og hjælp for at kunne praktisere deres seksualitet. Endelig vil der være personer, for hvem det er vigtigt, at der samtidig ydes vejledning til deres partner eller andre nære pårørende.

Når der gives støtte og hjælp, er målet, at personen bliver i stand til selv at praktisere sin seksualitet eller i hvert fald til selv at kunne definere, hvad han eller hun ønsker hjælp til.

Udgangspunktet for støtten og hjælpen vil være:

- den enkelte persons egne behov, ønsker og forudsætninger.
- at hjælpen gives med respekt for den enkeltes integritet og værdighed.
- at hjælpen ydes på en måde, der er mindst muligt indgribende i personens intime liv.

En hjælpeperson må være indforstået med at skulle vejlede og støtte den enkelte i forhold til seksualitet. En hjælpeperson kan derimod ikke af sin arbejdsplads blive pålagt at deltage i *seksualoplysning*. Hvis en person har brug for seksualoplysning, har hjælpepersonen imidlertid pligt til at anvise vedkommende en anden hjælpeperson eller en anden fagperson.

Det er desuden væsentligt, at hjælpepersonen er opmærksom på sine egne begrænsninger i vejledningen af den enkelte, herunder at vurdere hvornår der er behov for at søge hjælp udefra. Nogle personer med nedsat fysisk eller psykisk funktionsevne kan have behov for særlig rådgivning fra en psykolog eller sexolog, eller måske for at indgå i et mere terapeutisk forløb.

Tilsvarende kan nogle have ønsker om hjælp og støtte til at praktisere deres seksualitet på en bestemt måde. Det kan her være nærliggende at vejlede og hjælpe personen til at hente informationer fra Internettet eller fra foreninger, der repræsenterer bestemte seksuelle lyster/interesser etc.

I de følgende afsnit beskrives på hvilke områder og under hvilke former, der kan ydes støtte og hjælp til seksualitet.

4.1 Seksualvejledning

Personer med nedsat fysisk eller psykisk funktionsevne kan have et særligt behov for vejledning i, hvordan man kan opnå *eller* fastholde et kærligheds- og seksualliv på trods af funktionsnedsættelsen. Vejledningen kan antage mange former.

Der kan fx være brug for:

- en hjælpeperson der lytter til tanker, problemer og behov omkring kærlighed, følelser og seksualitet, og som gennem dialog hjælper med at se muligheder og finde løsninger.
- information, vejledning og rådgivning om hvilken betydning den nedsatte funktionsevne kan have for seksuallivet og om mulighederne for det.
- information og vejledning til den pågældende persons partner.
- information og viden om at nogle former for psykofarmaka og anden medicin kan betyde en ændring af seksuelle lyster og behov.
- information og vejledning til personer, hvis nedsatte funktionsevne er genetisk betinget, om muligheden for at give den genetiske arv videre til næste generation. Der bør her henvises til specialrådgivning.
- vejledning og støtte til at søge kontakt med jævnaldrende eller andre i samme situation.
- vejledning og støtte i valg af prævention. Anvendelse af forskellige former for informationsmateriale i form af pjecer, billeder, videoer etc. kan være relevant i forbindelse med vejledningen.
- vejledning om onani, samleje og hjælpemidler. Også her kan det være relevant at inddrage forskellige former for materiale eller hjælpemidler.
- handleanvisninger til hvordan der kan kompenseres for de barrierer, funktionsnedsættelsen eventuelt sætter for kærligheds- og seksuallivet.

4.2 Seksualoplysning

For nogle er information, dialog og seksualvejledning ikke tilstrækkeligt. De har brug for en mere konkret og handlingsrettet hjælp for at få eller opretholde et seksualliv.

Der kan blandt andet være behov for:

- konkrete anvisninger i forhold til onani. Hjælpepersonen kan vælge at inddrage film, blade, bøger, seksuelle hjælpemidler etc.

- at hjælpepersonen i nogle tilfælde fører personens egen hånd, således at vedkommende lærer at onanere. Det er dog væsentligt at præcisere, at hjælp til onani kun kan finde sted i forbindelse med oplæring. Hjælp til onani må ikke være en hyppigt tilbagevendende ydelse, det vil sige, at hjælp til onani ikke må ske med henblik på en stadig seksuel tilfredsstillelse.
- at få praktisk hjælp til samleje eller anden fysisk samvær med en partner. Der kan fx være tale om at lægge et par i en stilling, der gør det muligt at have samleje eller anden form for seksuelt samkvem.

I forbindelse med seksualopplæring skal der ligge en beskrivelse, der angiver karakteren og omfanget af hjælp. Beskrivelsen skal være ønsket og accepteret af den person, hjælpen vedrører, samt godkendt af den stedlige leder.

Man skal være meget opmærksom på at det i en række situationer vil være etisk og fagligt korrekt, at det er en neutral person, der instruerer eller støtter personen i forbindelse med oplæring. Med neutral person menes en hjælpeperson, som ikke til daglig er ansat som hjælpeperson for den pågældende. Det kan for den pågældende person virke krænkende, hvis det er den samme hjælpeperson, der yder hjælp og støtte i hverdagslivets gøremål, som samtidig giver seksualopplæring. I langt de fleste situationer vil det derfor være hensigtsmæssigt at trække på en mere neutral person, der kan forestå den konkrete oplæring.

For nogle personer vil det være hensigtsmæssigt at finde den neutrale person blandt seksualvejledere, mens det for andre vil være mere hensigtsmæssigt at kontakte en prostitueret.

4.3 Anden støtte til seksualitet

Der er personer, der har brug for mere konkret og handlingsrettet hjælp end mundtlig vejledning men ikke en så omfattende hjælp som seksualopplæring.

Det kan fx være:

- hjælp til at leve et mere udadvendt liv, hvor der blandt andet er mulighed for at finde en kæreste. Dette kan specielt være gældende i forhold til personer, der er afhængige af, at andre bringer dem fra sted til sted, eller i forhold til personer der lever socialt isoleret.
- behov for en tættere fysisk kontakt til andre mennesker. Hjelpepersoner kan fx formidle kontakt til en massør eller eventuelt selv give massage.
- kontakt til en prostitueret. Hjelpepersonen må i nogle tilfælde følge personen til den prostituerede. Det kan også være relevant, at hjelpepersonen har en samtale med den prostituerede for, sammen med personen, at formidle ønsker, sørge for at der er afsat tid nok etc.

4.4 Støtte og vejledning til unge

Unge med nedsat funktionsevne har i lighed med andre unge modtaget undervisning om seksualitet i skolen. En del unge har dog brug for yderligere viden og vejledning. Nogle har måske ikke været motiverede eller modne nok til at modtage den undervisning, de fik i skoletiden. For andre skaber selve funktionsnedsættelsen behov for informationer og vejledning om, hvordan den påvirker deres seksualitet. Endelig er der en gruppe af unge, som har brug for viden om og støtte til at etablere relationer til andre mennesker.

Nogle unge er på grund af deres handicap mindre mobile end andre unge. Andre unge bliver socialt isolerede, fordi de har nogle dybere følelsesmæssige problemer eller psykiske lidelser. Den nedsatte funktionsevne kan også betyde, at de unge har ringe selvtillid og/eller problemer med at være tæt på andre mennesker. Den manglende mobilitet eller det lave selvværd kan betyde, at de unge er afhængige af, at andre bringer dem fra sted til sted eller støtter dem i at bryde den sociale isolation.

Afhængigheden af hjelpepersoner kan betyde, at det kan være svært at have et ungdomsliv, hvor man er seksuelt søgende og eksperimenterende og ad den vej opbygger en seksuel identitet. Den manglende mobilitet og sociale isolation kan også betyde, at nogle ikke i samme grad som andre unge har en jævnaldrende vennekreds, hvor de kan finde kærester og udveksle tanker og erfaringer om følelser, kærlighed og seksualitet.

Da netop ungdomstiden har stor betydning for den seksuelle udvikling, identitetsdannelse og mestring af voksenlivet, er det væsentligt, at hjelpepersoner yder en særlig vejledning og støtte til unge.

Der kan blandt andet være behov for:

- at hjælpepersonen understøtter og skaber mulighed for, at de unge kommer i byen, til festivaler, på cafeer m.v., hvor de kan finde kæresten og ligestillede venner, som de selv har valgt, og som de kan identificere sig med. Hjælpepersonen må være med til at sikre, at de unge, der har det sværest, gives muligheder for at tilegne sig erfaringer, selvom den nedsatte fysiske eller psykiske funktionsevne umiddelbart kan virke begrænsende herfor.
- at hjælpepersonen sikrer, at også unge får det nødvendige privatliv, hvor de kan udfolde sig uden overvågning.
- at hjælpe de unge til at acceptere deres krop og personlighed, selvom den måske adskiller sig fra det normale. En manglende accept af egen krop betyder for en del unge, at de har svært ved at etablere og skabe relationer til andre unge.

Herudover vil nogle unge have behov for:

- yderligere seksualvejledning, fordi de først nu er modne eller motiverede for vejledning, eller fordi undervisningen i skolen var for abstrakt. En del af de unge vil have behov for, at vejledningen er meget konkret og baseret på billedmateriale, film etc.
- særlig vejledning og rådgivning om prævention, hvis den nedsatte funktionsevne er genetisk betinget. Der bør her henvises til specialrådgivning.
- at blive henvist til psykolog, sexolog eller andre særlige fagpersoner hvis deres problemer er af dybere liggende karakter.

4.5 Støtte og hjælp til personer med erhvervet nedsat funktionsevne

En del af de personer, som vejledningen er rettet imod, er født med nedsat fysisk eller psykisk funktionsevne. Andre mennesker erhverver sig en nedsat funktionsevne senere i livet - enten pludseligt ved en ulykke eller langsomt gennem sygdom.

Når en person erhverver sig en nedsat funktionsevne, kan det skabe store problemer af både fysiologisk og psykisk karakter. Ofte skal personen til at lære basale ting igen, hvilket kræver både tålmodighed, tid og energi. Ikke sjældent betyder en erhvervet nedsat funktionsevne, at personens rolle og status i familien forandres, og at det ægteskabelige samliv udsættes for betydelige ændringer. Nedsat funktionsevne kan samtidig medføre væsentlige forandringer i seksuallivet. Det kan medføre, at personen og en eventuel partner har brug for støtte og hjælp til at re-etablere eller fastholde deres seksualliv.

4.5.1 Problemer af fysiologisk karakter

Nogle af de seksuelle problemer kan være af fysiologisk karakter. Den nedsatte funktionsevne har måske medført manglende følelse i dele af kroppen, hvilket kan skabe problemer med at få seksuallivet til at fungere, fordi det er vanskeligt at bevæge sig eller at få erektion, normal fugtighed i skeden, mindsket evne til orgasme etc. Denne situation skal både den pågældende person og en eventuel partner lære at håndtere, og de skal måske finde andre måder at praktisere deres seksualliv på. Det er derfor væsentligt, at hjælpepersonen er opmærksom på at der kan være behov for særlig vejledning i forhold til seksualiteten.

4.5.2 Problemer af psykisk karakter

En erhvervet funktionsnedsættelse kan også medføre problemer af psykisk karakter. Udsigten til at skulle leve livet uden at kunne bruge hele kroppen optimalt eller at kunne indgå i forskellige dagligdags gøremål kan forårsage passivitet, depression, frustration, aggression eller manglende livslyst. Denne situation påvirker ikke alene den pågældende person, men også en eventuel partner og det hidtidige samliv. Det er væsentligt, at hjælpepersonen er åben overfor og skaber en dialog om de psykiske reaktioner, der kan opstå som følge af en erhvervet nedsat funktionsevne. Ofte kan åbenhed og dialog betyde, at både den pågældende person og partneren får en ny erkendelse af deres samliv, som kan skabe grundlag for, at de begge kommer videre med deres liv.

4.5.3 Problemer som følge af medicin

Andre personer kan få seksuelle problemer på grund af medicinering. Nogle psykofarmaka nedsætter den seksuelle lyst eller forhindrer gennemførelsen af et samleje. Andet psykofarmaka virker seksuelt stimulerende. Både for den pågældende person og en partner er det væsentligt at blive informeret om, hvilken indflydelse en medicinering kan have på samlivet, herunder muligheden for anden psykofarmaka³. Samtale og dialog med de berørte parter kan ofte gøre det nemmere for de pågældende at håndtere de ændrede reaktioner, der både kan være af mental og kropslig karakter. Der kan herudover være behov for at drøfte behovet og mulighederne for hjælp og støtte af kortere eller længere varighed i den konkrete situation.

4.5.4 Efter et langt samliv

Hos nogle personer kan den nedsatte funktionsevne også medføre, at vedkommende efter et langt samliv ændrer personlighed på en række punkter og måske får en seksuel adfærd, som overskrider partnerens eller andres grænser. Det kan ofte for partneren være en lang og smertefuld proces at opleve, at den person, man gennem mange år har delt sorger og glæder med, udvikler en anden personlighed og optræder på en måde, som kan virke anstødelig på omgivelserne. Det er i disse situationer væsentligt, at hjælpepersonen giver plads til dialog med den pågældende person og dennes partner. Dialogen kan medvirke til, at der sker en hurtigere ac-

³ Se i øvrigt afsnit 8.2.

cept af situationen, at man får mulighed for at drøfte eventuelle støttemuligheder for den pågældende, og at partneren begynder at indstille sig på at et tidligere tilfredsstillende seksualliv ophører eller bliver ændret for en periode.

4.5.5 Afhængighed af partneren

Nogle personer med nedsat fysisk eller psykisk funktionsevne kan have brug for ekstra hjælp og pleje. Det kan skabe en afhængighed af partneren, som ikke var der før. Fra at være ligestillede partnere i samlivet er den ene part pludselig afhængig af sin partner i forhold til blandt andet dagligdags gøremål og intimpleje. Denne nye form for afhængighed kan skabe problemer for parforholdet, fordi det for nogen kan være svært at gå fra en omsorgsrolle til rollen som elskende. I disse sammenhænge kan der ligeledes være behov for vejledning og rådgivning fra en hjælpeperson.

4.5.6 Forskellige problemer - forskellighed i vejledning

Vejledning og støtte til personer med erhvervet nedsat funktionsevne samt eventuelle partnere vil altid være meget individuel. Nogle vil have behov for meget konkrete informationer om støtte- og hjælpemuligheder, mens andre vil have behov for en mere grundig vejledning og rådgivning. For en del personer kan der være behov for en særlig indsats for at fastholde og genskabe de følelser og den seksualitet, de tidligere havde i deres liv.

Som hjælpeperson skal man være opmærksom på

- om en person med en erhvervet nedsat funktionsevne kan have brug for seksualvejledning, seksulaundervisning og/eller seksualoplysning.
- om den pågældendes partner har brug for støtte og hjælp i form af vejledning.
- at begge parter kan have brug for at tale om tanker og følelser i forbindelse med den ændrede livssituation. Hvis det ønskes, kan der eventuelt henvises til en sexolog, psykolog eller en anden relevant fagperson.

4.6 Støtte og hjælp til personer uden verbalt sprog

En del mennesker med nedsat fysisk eller psykisk funktionsevne har meget vanskeligt ved verbalt eller gennem kommunikative hjælpemidler at udtrykke deres ønsker, følelser og behov. Mange er derfor helt afhængige af, at deres hjælpepersoner iagttager, aflæser og tolker påmimik, kropssignaler eller adfærd. Nogle kan udsende signaler om et uforløst seksuelt behov, uden at de direkte kan give udtryk for dette. Måske viser personen seksuel lyst under en plejesituation eller bliver seksuelt opstemt af billeder eller film, eller måske har personen en aggressiv adfærd, som *kan* være et tegn på seksuel frustration.

I de situationer, hvor personen gennem mimik og kropslige signaler udtrykker seksuel interesse eller opstemthed, kan man overveje, på hvilken måde man kan hjælpe personen til en seksuel udløsning. Nogle personer vil have mulighed for at lære at tilfredsstille sig selv og/eller få udløsning med en partner. Andre personer vil ikke være i stand til at tilfredsstille sig selv, men vil kun kunne få udløsning med hjælp fra en partner. Det er tilladt for en hjælpeperson at instruere i onani, tage kontakt til en prostitueret samt at hjælpe den pågældende til samleje⁴.

Hjælpepersonen er ofte i en vanskelig situation, når der er usikkerhed og tvivl om, hvorvidt personens reaktioner og adfærd er udtryk for seksuelle frustrationer, eller om reaktionen er udtryk for anden frustration. Hjælpepersonen vil derfor ofte være tilbageholdende overfor tiltag, som af personen vil kunne opleves som en krænkelse. Der kan ligeledes være tvivl og usikkerhed om både den pågældende persons og hjælpepersonens retsstilling.

⁴ Se i øvrigt afsnit 4.2, 4.3 og afsnit 7.2

En hjælpeperson kan sikre såvel sin egen som den pågældende persons retssikkerhed ved at arbejde efter følgende anvisninger:

- Hjælpepersonen skal starte med at udarbejde en grundig vurdering af den enkeltes niveau, viden og behov for derved at sikre, at årsagen til personens frustration skyldes et uforløst seksualbehov. Herunder afprøve forskellige andre ting for at se om frustrationerne er udtryk for noget andet. Hjælpepersonen kan også overveje, om vedkommende har brug for kropskontakt og tæthed. Hjælpepersonen kan overveje at inddrage en sexolog eller anden fagperson i vurderingen af personens reaktioner og adfærd.
- Er der tale om et uforløst seksuelt behov, udarbejdes et forslag til et handlingsforløb, der hjælper personen til at få dækket sit seksuelle behov – og om muligt lære ham/hende selv at tilfredsstille sit seksuelle behov. For de personer, som ikke er modtagelige for mundtlig vejledning, kan hjælpepersonen overveje, på hvilken måde der kan ydes hjælp i form af undervisning og/eller oplæring.
- Forslaget til handlingsforløb drøftes og godkendes med den pågældende person samt den stedlige leder *forud* for igangsættelsen. Det er vigtigt, at der ikke opstår tvivl om, hvilke konkrete aftaler der er indgået. Derfor skal disse være skriftlige.
- Når handlingsforløbet igangsættes, skal der udarbejdes en protokol over den del af forløbet, som hjælpepersonerne i boformen er involverede i.

Kapitel 5 Støtte og hjælp udefra

Det er ikke altid, en person med nedsat fysisk eller psykisk funktionsevne har lyst til at få støtte og hjælp til sin seksualitet af de hjælpepersoner, som vedkommende er i tæt kontakt med i det daglige. Det kan der være mange grunde til. En grund kan være, at vedkommende synes, at det er for intimt at modtage vejledning og støtte fra hjælpepersoner, man møder i det daglige. En anden grund kan være, at hjælpen kan skabe en personlig binding til en hjælpeperson, som vedkommende – eller hjælpepersonen - ikke mener er hensigtsmæssig.

Tilsvarende kan hjælpepersoner have behov for at kunne trække på personer med særlig viden på området til fx afvikling af kurser om seksualvejledning, ligesom hjælpepersoner kan have behov for at få vejledning fra særlige fagpersoner.

I dette kapitel beskrives, hvilken hjælp og støtte det blandt andet er muligt at requirere udefra.

5.1 Seksualvejledere

En mulighed er at tage kontakt til en seksualvejleder. Seksualvejledere er medarbejdere inden for blandt andet social- og sundhedsområdet, der har taget en seksualvejlederuddannelse⁵.

⁵ Moduliseret efteruddannelse over 1-1½ år.

Seksualvejledere kan fx indgå i følgende opgaver:

- *Planlægge og gennemføre seksualfaglige kurser for hjælpepersoner.* En kommune kan rekvirere en seksualvejleder til temadage eller kursusforløb for ansatte på området. En seksualvejleder kan ligeledes rekvireres af et botilbud, hvor hjælpepersonerne har vanskeligt ved at få taget hul på debatten om seksualitet.
- *Supervisere hjælpepersoner i deres arbejde omkring seksualitet.* Hjælpespersonen er måske blevet opmærksom på, at en person har brug for hjælp vedrørende seksualitet, men ved ikke, hvordan han/hun skal håndtere den konkrete situation, og har derfor behov for hjælp og supervision fra en seksualvejleder.
- *Holde foredrag/temadage for forskellige målgrupper om seksualitet.* En seksualvejleder kan fx holde oplæg for en gruppe af pårørende om seksualitet i de forskellige livsfaser, muligheder for hjælp og støtte, de retlige rammer etc.
- *Indgå i konkrete forløb til støtte for hjælpepersoner i forhold til bestemte brugere.* I sådan et forløb kan seksualvejlederen formidle viden om seksuelle hjælpemidler, herunder undervise i brugen af disse. Seksualvejledere kan også vejlede om hjælp til onani, samleje m.v.
- *Yde direkte hjælp (såvel individuelt som til par).* Den direkte hjælp kan være: vejledning i onani, vejledning i seksuelle og samværmæssige færdselsregler, hjælp til at handicappede kan gennemføre et samleje, vejledning og støtte vedr. seksuelle hjælpemidler.

Der er uddannede seksualvejledere i langt de fleste amter. Man kan få oplysning herom i amternes specialrådgivning.

5.2 Særlige fagpersoner

Seksualvejledere er uddannet til at forestå almindelig seksuel vejledning samt eventuelt oplæring. Derimod kan seksualvejledere ikke indgå i et forløb, der kræver en dybere faglig viden om seksualitet eller i et mere klinisk behandlingsforløb.

For personer med dybereliggende seksuelle eller personlige problemer kan det være relevant at rette henvendelse til den praktiserende læge, der kan henvise til relevante rådgivningsklinikker og fagpersoner som fx sexologer og psykologer. Den pågældende person kan desuden vælge selv at tage kontakt til en sexolog eller psykolog.

Det kan ligeledes være en mulighed at rette henvendelse til en samlivs- og seksualrådgivning.

Endelig har flere bruger- og patientforeninger en god viden om, hvor og hvordan

man kan få den nødvendige vejledning og støtte. Nogle af de pågældende foreninger tilbyder selv rådgivning i forbindelse med seksualitet, ligesom de har udgivet forskellig informationsmateriale om emnet.

Kapitel 6 Problematiske seksuel adfærd

Nogle personer har en seksuel adfærd, som af omgivelserne opfattes som problematisk. Der kan fx være tale om, at en persons seksualitet har en karakter, som er anstødelig set i forhold til almindelige normer for socialt og seksuelt samvær. Andre personer med nedsat funktionsevne har en seksuel adfærd, som er til skade for andre og derfor ulovlig.

Respekten for det enkelte menneske, dets livssituation, værdier og normer, herunder også seksualitet, er væsentlig at have for øje, når tilbuddet om hjælp og støtte tilrettelægges og gives. Der kan imidlertid være situationer, hvor det er nødvendigt at gribe ind i en anden persons råderet og personlige frihed. Dette vil være tilfældet i forbindelse med uacceptabel og ulovlig seksuel adfærd. Seksuel adfærd, der sker mod en anden persons vilje eller er til skade for andre, hører ind under straffelovens bestemmelser og er strafbart, hvorfor det skal anmeldes til politiet.

I Socialministeriets *Vejledning om magtanvendelse og andre indgreb i selvbestemmelsesretten overfor voksne, servicelovens § 67 a og kapitel 21*⁶ er det angivet, hvilke muligheder hjælpepersonalet har for indgriben i en persons selvbestemmelsesret. Det skal bemærkes, at en boform ikke har hjemmel til at lukke en person inde på grund af en problematisk seksuel adfærd. Hvis der er tale om personer, der har behov for en mere behandlingsmæssig indsats i forhold hertil, må personen visiteres til et sådant behandlingstilbud.

6.1 Ukontrolleret seksuel adfærd

Der er personer, som har svært ved at sætte deres personlige grænse i forhold til seksualitet, og nogle personer kan samtidig have svært ved at forstå konsekvenserne af deres handlinger.

Der er også personer, der blotter sig og/eller onanerer offentligt, kommer med verbale eller fysiske tilnærmelser til andre beboere, hjælpepersoner, besøgende, personer i nærområdet etc., eller som på anden måde har en adfærd, som enten er anstødelig eller ulovlig. Her må hjælpepersonen gribe ind og gennem råd og vejledning forsøge at hjælpe personen til både at finde og sætte grænser. Der kan være behov for at trække på personer med særlig viden på området.

⁶ Socialministeriet, 1999.

Her er angivet nogle forskellige handleanvisninger og overvejelser, hjælpepersonen kan gøre sig:

- Personen må hjælpes fra det offentlige rum og ind i egen bolig. Dermed beskyttes både de personer, på hvilke adfærden virker anstødelig, og personen selv, ved at selvrespekten kan bevares. Nogle personer kan lære, at man kun må onanere på bestemte arealer som fx i egen bolig eller på badeværelset. Enkelte personer vil til stadighed have en seksuel adfærd, som ikke alene er anstødelig men også ulovlig. Disse situationer falder ind under straffelovens bestemmelser.
- Hvis personen gør uhensigtsmæssige verbale eller fysiske tilnærmelser til andre, kan hjælpepersonen overveje, om handlingen er begrundet i, at personen er desorienteret eller forvirret og fx forveksler en person med en anden.
- Hjælpespersonen kan også overveje, om den seksuelle aktivitet er en måde at søge kontakt og nærhed på og i bekræftende fald, hvordan denne kontakt og nærhed kan etableres på anden vis.
- Hjælpespersonen kan overveje, om adfærden er begrundet i andre forhold. Er afklædningen og berøringen af kønsorganer fx et udtryk for, at personen har det for varmt eller skal på toilettet?
- Hjælpespersonen kan overveje at hente hjælp udefra hos sexologer, psykologer, seksualvejledere etc., der i kraft af deres faglige baggrund måske kan finde andre løsninger, angive handleanvisninger etc.

Pårørende kan have svært ved at håndtere og forstå et nært familiemedlems ukontrollerede seksuelle adfærd. For nogle pårørende kan det virke så anstødeligt, at de har problemer med at opretholde kontakten til personen.

Det er derfor vigtigt, at hjælpepersonen:

- informerer de pårørende om, hvad adfærden er begrundet i. Det vil være lettere for omgivelserne at forstå og acceptere adfærden, hvis de er nærmere informeret om årsagen til adfærden.
- forsøger at skabe en åbenhed og fortrolighed, der gør, at de pårørende kan fortælle om deres tanker og følelse og søge information og vejledning hos hjælpepersonerne.
- henviser de pårørende til en relevant fagperson, hvis det ønskes.

Der kan være tilfælde, hvor en person kommer med verbale og/eller fysiske seksuelle tilnærmelser til en hjælpeperson.

I sådanne tilfælde kan hjælpepersonen forsøge:

- at sætte sin personlige grænse overfor den pågældende person. Det kan eventuelt gøres ved at fortælle, at man ikke er interesseret, ikke har lyst eller simpelt hen ikke vil.
- at overveje om personen bliver følelsesmæssigt engageret i en bestemt hjælpeperson, og om man derfor skal mindske kontakten mellem de pågældende.
- at overveje om hjælpepersonen er for udfordrende klædt.

For personalet kan det være svært at håndtere verbale og fysiske henvendelser af seksuel karakter. Det kan føles grænseoverskridende og, for nogle, som et seksuelt overgreb. Den enkelte kan føle skyld og tænke, at han eller hun måske selv har lagt op til situationen. Nogle tror, at det kun er dem selv, der er udsat for sådanne tilnærmelser. Det er derfor vigtigt, at der er en åbenhed i personalegruppen, der betyder, at man kan tale om disse situationer. Sker der seksuelle overgreb på en hjælpeperson eller på andre personer, skal dette anmeldes til politiet.

6.2 Ulovlig seksuel adfærd

En hjælpeperson kan få kendskab til, at en person har seksuelle *tanker* om handlinger, der er ulovlige, eller som kan være til skade for en anden person. Det er vigtigt at få afdækket, om der blot er tale om fantasier, eller om personen har en trang til at realisere disse. I sådanne situationer bør hjælpepersonen trække på den fornødne specialbistand i form af psykologer eller tilsvarende fagpersoner med henblik på at vurdere behovet for en mere behandlingsmæssig indsats.

I enkelte tilfælde kan en persons seksualitet være så problematisk, at man i samråd med læger, psykiatere eller andre fagpersoner må overveje, om der skal gives medicin for at dæmpe vedkommendes seksualitet. Kastration - medicinsk som kirurgisk - er et alvorligt indgreb i en persons tilværelse, og vil sjældent blive anvendt, uden at der samtidig indledes et mere terapeutisk forløb.

Kapitel 7 Den retlige ramme

Når det handler om at støtte og hjælpe i forbindelse med seksualitet, er der flere forskellige love, der angiver samspillet eller forholdet mellem den pågældende person og hjælpepersonen. I dette afsnit gennemgås de lovbestemmelser, der har relevans i forhold til denne vejledning. Hensigten med afsnittet er at give et samlet overblik over det sæt af retlige rammer, der har betydning i forbindelse med seksualvejledning, seksualoplysning samt anden form for støtte til seksualitet.

7.1 Individualitet og selvbestemmelse

De gennemgående intentioner i serviceloven er individualitet, personlig integritet og selvbestemmelse. Intentionerne i serviceloven betyder, at alle medborgere skal have indflydelse og give samtykke i forhold, der vedrører de pågældende personer selv. Disse hovedhensyn er meget centrale i serviceloven, og de er i princippet uafhængige af graden af nedsat funktionsevne. Intentionerne er i forhold til denne vejledning centrale, når der konkret skal ydes støtte og hjælp til seksualitet.

I serviceloven er der ikke formuleret en særskilt hjemmel til at yde hjælp og støtte til seksualitet. Lovens § 67 præciserer imidlertid, at der for voksne med nedsat fysisk eller psykisk funktionsevne skal ydes en særlig indsats.

Formålet med den særlige indsats er:

- at forebygge, at problemerne for den enkelte forværes.
- at forbedre den enkeltes sociale og personlige funktion samt udviklingsmuligheder.
- at forbedre mulighederne for den enkeltes livsudfoldelse gennem kontakt, tilbud om samvær, behandling, omsorg og pleje.

Da seksualitet er et af de elementer, der har betydning for den enkeltes livsudfoldelse og udviklingsmuligheder, omfatter bestemmelsen også hjælp og støtte til seksualitet.

7.1.1 Individualitet

Tildeling og udførelse af hjælp skal ske ud fra en konkret og individuel vurdering. Det betyder, at den hjælp der ydes, uanset om det er rådgivning og vejledning om seksualitet, seksualoplysning eller hjælp og støtte til at praktisere sin seksualitet, skal være afpasset den enkeltes særlige behov. Hjælpen skal tilpasses personens behov og ønsker, hvis disse ikke er strafbare efter straffelovens bestemmelser.

7.1.2 Med- og selvbestemmelse

Det er som nævnt væsentligt, at hjælp og støtte til seksualitet svarer til den enkeltes behov og ønsker. Det er personens egen oplevelse af, hvad der er brug for, vedkommendes normer, kultur, religion, værdier samt hensynet til personens integritet og værdighed, der skal være udgangspunktet for hjælpen, og den måde den bliver givet på. Hjelpepersonens egne normer, kultur og værdier i forhold til seksualitet må træde i baggrunden.

Service-loven understreger, at uanset boform har den enkelte et privat råderum i sin egen bolig. Det personlige råderum eller ens eget hjem er der, hvor egne normer og regler er gældende. Det er her, at den enkelte har en egen råderet, også når det gælder intimitet og seksualitet.

7.2 Samtykke

Med service-lovens intentioner om med- og selvbestemmelse er der blevet sat fornyet fokus på begrebet samtykke.

Som det i øvrigt er hovedreglen for hjælp efter service-loven, skal den pågældende person være indstillet på at modtage hjælp til seksualitet, men samtykket er specielt vigtigt i forbindelse med hjælp til seksualitet, fordi samtykket også har betydning i strafferetlig sammenhæng.

For at sikre det bedst mulige grundlag for samtykket skal den ansvarlige hjælpeperson sikre, at personen forud for sin stillingtagen har modtaget den nødvendige og tilstrækkelige information om, hvad samtykket indebærer og har forstået rækkevidden heraf. Det er vigtigt at være opmærksom på at informationen bliver tilpasset den enkeltes kommunikationsform og funktionsevne.

Der kan være personer med nedsat funktionsevne, der på trods af en grundig information har svært ved at forstå rækkevidden af den handling, som der gives samtykke til. Kravet til denne forståelse kan derfor bero på en konkret vurdering af den pågældendes habilitet samt fysiske og psykiske tilstand.

Der kan ikke opstilles absolutte grænser for habilitet, idet en vurdering heraf er afhængig af karakteren og intensiteten af den konkrete indsats. På den ene side er det vigtigt for den enkeltes selvbestemmelse og følelse af eget værd, at vedkommendes udsagn tages alvorligt. På den anden side kan der være tale om en svag person, som har krav på beskyttelse mod sig selv og mod andres udnyttelse. Disse to modsatrettede hensyn må indgå i en generel vurdering af personens evne til at give samtykke.

Et yderligere moment i vurderingen af samtykket er handlingens karakter. Jo mindre indgribende og jo mere dagligdags handlingen forekommer, i jo højere grad kan man lægge vægt på den pågældendes udsagn og tro på forståelsen af den pågældende handling.

De mest kendte former for samtykke er den skriftlige aftale eller det mundtlige tilsagn, hvor især det sidste ofte anvendes i dagligdagen.

7.2.1 Samtykkets form og art

Et **skriftligt samtykke** giver et klart grundlag at tage stilling på. I de fleste gentagne og hverdagsagtige situationer vil et skriftligt samtykke dog hverken være nødvendigt eller hensigtsmæssigt.

I følsomme og svære situationer som fx seksualoplysning vil det skriftlige samtykke af hensyn til både den pågældende og hjælpepersonens retssikkerhed ofte være anvendeligt. Det vil her være muligt for den person, der har behov for hjælp og støtte, at tilkendegive, hvorledes den konkrete hjælp skal gives, hvilken person der i givet fald skal give hjælpen etc. Det kan fx være hjælp og støtte fra en bestemt person til oplæsning til onani.

Et **mundtligt samtykke** er den form for samtykke, der ofte tages i anvendelse i daglige samværsituationer i hjemmet eller på arbejdspladsen.

Det mundtlige samtykke vil ved nogle former for seksualhjælp være tilstrækkeligt. Det kan fx være i den situation, hvor en fysisk handicappet person har behov for hjælp for at kunne gennemføre et samleje med sin partner.

Med beskrivelsen af det skriftlige og det mundtlige samtykke er der ikke gjort udtømmende op med, hvordan der kan gives samtykke til hjælp til seksualitet, så samtykket også har gyldighed i strafferetlig sammenhæng. Andre former for samtykke vil kunne have gyldighed i konkrete situationer, hvor der måske er en afvejning af kravet om samtykke over for en pågældende persons evne til og måde at formulere sig på. Det henvises i øvrigt til Rigsadvokatens brev af 20. marts 1987 til Justitsministeriet, som fremgår af denne vejlednings bilag 2.

7.2.2 Sammenfatning

Udgangspunktet for personer med nedsat fysisk eller psykisk funktionsevne er, at de skal behandles på samme måde som andre borgere. Først og fremmest betyder det, at den enkelte skal være indforstået med og give samtykke til den fornødne støtte og hjælp. Kendskab til reglerne om samtykke, grundige overvejelser hos hjælpepersonen samt en konkret beskrivelse af hjælpens karakter – der godkendes af den stedlige leder – kan betyde, at både den person som hjælpen ydes til samt hjælpepersonen vil have et mere veldefineret handlerum.

7.3 Tavshedspligt

Seksualitet er en del af en persons inderste og mest private og er derfor ofte et område, som er forbundet med mange modsatrettede følelser, når hjælpepersoner gives adgang til dette private rum. Der kan være en stor usikkerhed hos de pågældende personer om, hvordan deres hjælpere håndterer sådanne følsomme oplysninger.

Hjælpepersonen kan tilsvarende være usikker på hvordan de mere følsomme oplysninger om personen skal håndteres i forhold til eksempelvis nærtstående pårørende. Hvordan skal man forholde sig til ægtefæller, forældre og andre pårørende, som

ønsker at blive inddraget i drøftelser om deres søns, datters eller ægtefælles seksualitet? Har man en generel tavshedspligt, eller er der undtagelser? Det er nogle af de spørgsmål, som ofte bliver stillet af hjælpepersoner. I dette afsnit gennemgås de generelle bestemmelser om tavshedspligt.

7.3.1 Straffelov og forvaltningslov

Personer, der er ansat i en offentlig myndighed, har tavshedspligt med hensyn til fortrolige oplysninger efter straffelovens § 152, jf. forvaltningslovens § 27.

Private personer, der udfører opgaver efter aftale med en offentlig myndighed er ikke omfattet af straffelovens § 152. Disse personer har i stedet tavshedspligt efter straffelovens § 152 a, og efter retssikkerhedslovens § 43, stk. 3, i forhold til den opgave, der udføres for det offentlige efter serviceloven og aktivloven. Personlige hjælpere, jf. servicelovens § 77, er ikke ansat af en offentlig myndighed men af borgeren, og har derfor alene tavshedspligt efter straffelovens § 264 d.

I forvaltningslovens § 27 er der en opregning af, hvilke hensyn der kan føre til, at en oplysning er fortrolig. Opregningen er ikke udtømmende. Efter § 27, stk. 1, nr. 6, kan fx hensynet til enkeltpersoners interesse i at beskytte oplysninger om deres personlige forhold nødvendiggøre hemmeligholdelse. Oplysninger om seksuelle forhold er omfattet af bestemmelsen. At en oplysning er fortrolig, betyder ikke, at videregivelse i intet tilfælde kan ske.

7.3.2 Videregivelse af oplysninger til private

Der kan ske videregivelse af oplysninger til private - herunder til pårørende - hvis der foreligger et samtykke fra den person, oplysningen vedrører, eller hvis videregivelsen er berettiget. Videregivelse er berettiget, hvis den, der har tavshedspligt, samtidig har pligt til at videregive oplysningen eller handler i berettiget varetagelse af åbenbar almen interesse eller af eget eller andres tarv, jf. straffelovens §152 e. Ved vurderingen af, hvornår videregivelse er berettiget, kan "vårdspringsreglen" i forvaltningslovens § 28, stk. 2, nr. 3, inddrages.

Et eksempel på at videregivelse af oplysninger kan være berettiget, er: *Efter mange års samliv bliver den ene part i ægteskabet dement og udviser en usædvanlig seksuel adfærd. Hjælpepersonen drøfter sammen med den pågældendes ægtefælle, hvilken konkret støtte og hjælp der kan ydes til den pågældende og vedkommendes reaktion herpå*

Derimod kan det fx normalt *ikke* anses for berettiget at videregive oplysninger til forældre om den konkrete form for støtte og hjælp til seksualitet, der ydes til deres voksne handicappede søn eller datter. Det er imidlertid vigtigt at skelne mellem videregivelse af oplysninger og almindelig dialog med eksempelvis forældre. Tavshedspligten betyder ikke, at man ikke i generelle vendinger kan føre en dialog med forældrene om vigtigheden af, at deres søn eller datter får seksuelle erfaringer i lighed med andre unge. Det vil dog være hensigtsmæssigt, hvis denne dialog sker sammen med den unge selv.

7.3.3 Videregivelse af oplysninger til anden forvaltningsmyndighed

Videregivelse af oplysninger fra en forvaltningsmyndighed til andre forvaltningsmyndigheder reguleres af forvaltningslovens § 28, der omhandler dels oplysninger om rent private forhold - hvortil oplysninger om seksuelle forhold hører - dels om andre fortrolige oplysninger. Udgangspunktet er, at oplysninger om rent private forhold - og således oplysninger om seksualitet - ikke kan videregives. Hovedundtagelsen hertil er, når der foreligger samtykke fra den person, oplysningen vedrører. Samtykket skal være skriftligt og angive, hvilke oplysninger der kan videregives, til hvem videregivelse kan ske og med hvilket formål. Kravet om skriftlighed kan fraviges i særlige situationer.

Videregivelse efter § 28 af oplysninger om rent private forhold kan fx ske, hvis videregivelsen sker til berettiget varetagelse af private eller offentlige interesser, der klart overstiger hensynet til de interesser, der begrunder hemmeligholdelse, herunder hensynet til den, oplysningen angår - hvilket igen vil sige "vædispringsreglen". For at bruge denne undtagelse kræves, at der i den konkrete situation foretages en afvejning af de modstående interesser. I den forbindelse vil det være relevant at tage hensyn til (at bevare) tillidsforholdet til den person, oplysningerne vedrører. Videregivelse til anden forvaltningsmyndighed af andre fortrolige oplysninger reguleres af forvaltningslovens § 28, stk. 3.

7.4 Straffeloven og hjælp til seksualitet

Nogle hjælpepersoner vil naturligvis være usikre på hvor de strafferetlige grænser går, hvis de skal give seksualoplysning og seksualhjælp. Risikerer man at blive anklaget for et seksuelt overgreb? Det er et af de spørgsmål, der ofte rejses af hjælpepersoner.

Der er ikke i straffeloven fastsat bestemmelser, som seksualoplysning etc. kan henføres til. Derimod er der i loven flere bestemmelser, som kan angive, hvor grænserne for strafferetlige forhold kan sættes. I 1989 blev der i et samarbejde mellem Socialstyrelsen og Justitsministeriet fastlagt retningslinier for, hvad hjælpepersoner må og ikke må i forbindelse med seksualoplysning og seksualhjælp. Retningslinierne fra 1989 er fortsat gældende, og er indarbejdet i denne vejledning.

Følgende former for seksualoplysning og -hjælp er **tilladt**:

- Der må ydes hjælp til oplæring til onani.
- Der må ydes hjælp til personer, der ønsker samleje med hinanden.
- Der må ydes hjælp til at kontakte en prostitueret.

Det er **ikke tilladt**:

- at give seksualoplysning, når en person verbalt eller ved sin adfærd modsætter sig dette.
- at fungere som seksualpartner, fx ved at have samleje eller andre former for seksuelt samkvem som led i en seksualoplysning.
- at give seksualoplysning til børn under 15 år. Over for denne gruppe kan der kun gives seksualvejledning.

Det skal bemærkes, at de angivne retningslinier alene vedrører spørgsmålet om seksualoplysning og -hjælp. Spørgsmålet om lovligheden af eventuelle kønslige forhold, der ikke har noget med seksualoplysning at gøre, falder uden for rammerne af denne vejledning.

Kapitel 8 Andre forhold

8.1 Hjælpemidler

For nogle personer med nedsat fysisk eller psykisk funktionsevne kan der være behov for at bruge et seksuelt hjælpemiddel. Det er meget individuelt, hvilket hjælpemiddel en person ønsker og kan have glæde af. De amtslige hjælpemiddelcentraler har ofte et varieret udbud af seksuelle hjælpemidler eller har kendskab til, hvor de kan skaffes.

Der er mange fordele ved at tage kontakt til hjælpemiddelcentralen:

- Man kan få råd og vejledning om seksuelle spørgsmål og hjælpemidler.
- Hjælpemiddelcentralen kan tilpasse et hjælpemiddel, så det passer til personens konkrete behov.

Rådgivning om medicinske hjælpemidler kan fås hos den praktiserende læge.

8.2 Medicin og seksualitet

Nogle personer med nedsat fysisk eller psykisk funktionsevne er i medicinsk behandling. Medicinen kan påvirke seksualiteten, idet den kan give impotens, nedsætte seksuallysten eller give besvær med at opnå orgasme. Anden medicin kan give en overdreven seksuel lyst, som kan virke krænkende på omgivelserne. Noget medicin kan desuden give vægtforøgelse, sløvhed eller motoriske problemer, som indirekte kan være med til at påvirke seksualiteten.

For den enkelte er det vigtigt at vide, hvis medicinen har nogle bivirkninger, der påvirker evnen eller lysten til sex. Hvis man mangler viden om dette, er det let at tro, at det er én selv, der har et seksuelt problem. Læger har pligt til at informere om både virkning og bivirkninger, der kan påvirke seksualiteten.

Medicin påvirker personer forskelligt, og den samme medicin kan påvirke to personer vidt forskelligt. Det kan derfor være vigtigt at afprøve forskellige medicyntyper og eventuelt forsøge at finde frem til en medicin, der ikke påvirker seksualiteten.

8.3 Prævention

Seksualundervisning skal blandt andet omfatte oplysning om de forskellige præventionsformer, der findes.

Den enkelte person må i samråd med den praktiserende læge finde den præventionsform, der passer vedkommende bedst og herunder overveje fordele og ulemper ved de forskellige præventionsformer såsom bivirkninger, sikkerhed mod graviditet og beskyttelse mod seksuelt overførte sygdomme.

Nogle personer kan have vanskeligheder med at benytte nogle af de eksisterende præventionsformer fx af fysiske årsager, eller de kan have svært ved at administrere en bestemt type af prævention, herunder prævention som skal indtages dagligt. Det kan derfor være vigtigt for den pågældende person, at en hjælpeperson er med, når der skal drøftes prævention med den praktiserende læge, så der vælges en præventionsform, der er tilfredsstillende og hensigtsmæssig for den pågældende.

Enkelte personer har en nedsat funktionsevne som er genetisk betinget. Disse personer kan have behov for specialrådgivning om prævention og fertilitet.

Ud over den praktiserende læge er det muligt at få oplysninger om prævention hos skolesundhedsplejersken, skolelægen, på apoteket og på præventionsklinikker. Endelig er det en mulighed at kontakte Sex-linien, der rådgiver om prævention, seksuelt overførte sygdomme, graviditet samt seksuelle spørgsmål.

8.4 Seksuelt overførte sygdomme

Seksuelt overførte sygdomme er alle de sygdomme, vi kan få ved samleje eller anden form for seksuelt samkvem. Sygdommene viser sig på forskellige måder. De kan vise sig ved, at man får udflåd fra urinrøret eller fra skeden. Andre giver svie ved vandladning. Sår, kløe eller knopper kan også være tegn på smitte. Sygdommen kan også vise sig ved hævede kirtler eller hududslæt.

Hvis man har symptomer på at man er blevet smittet med en seksuelt overført sygdom, er det altid vigtigt at blive undersøgt og behandlet. Man kan blive undersøgt hos praktiserende læge og på de klinikker, der tager sig af seksuelt overførte sygdomme. Hvis man ikke bliver behandlet for en seksuelt overført sygdom, kan sygdommen udvikle sig og give yderligere sygdomsfølger samt smitte ens partner.

Hvis ens partner er smittet, er det vigtigt, at man selv bliver undersøgt, idet man kan være blevet smittet, også uden at der er synlige symptomer på smitte. Hvis man selv tror, at man er blevet smittet, er det altid vigtigt at fortælle det til sin partner(e), så han eller hun kan blive undersøgt.

Hvis en person har mange skiftende partnere, er det altid en god idé at bruge kondom, da kondomer både beskytter mod graviditet og seksuelt overførte sygdomme.

Komiteen for Sundhedsoplysning udgiver blandt andet informationsmateriale om seksuelt overførte sygdomme. Informationsmateriale kan fås hos den praktiserende læge og på apoteker.

8.5. Særligt om rådgivning og vejledning i forbindelse med ønske om graviditet

På et tidspunkt melder ønsket om at stifte familie og få børn sig hos de fleste mennesker. Ønsket kan være begrundet i at leve op til de normer og idealer, der gælder i samfundet, men også urmenneskelige instinkter er af betydning.

Der følger imidlertid mange forpligtelser og krav med det at blive forældre, herunder pleje, omsorg, stimulering m.v. af barnet. Nogle personer med nedsat funktionsevne kan fuldt ud varetage forælderrollen uden nogen særlig støtte fra kommunen, mens forælderrollen for andre er forbundet med store vanskeligheder på trods af en intensiv støtte og vejledning fra kommunen. Dette afsnit om vejledning og rådgivning i forbindelse med ønsket om graviditet er især rettet mod de personer, der på grund af deres funktionsnedsættelse skønnes at have en begrænset forældre-evne.

Der er en særlig forpligtelse til, at hjælpepersonerne yder en meget intensiv vejledning og rådgivning i forhold til de nævnte persongrupper. Det kan i den sammenhæng være nødvendigt at anvende særlige metoder i den konkrete vejledning, så den reelt skaber grundlag for, at de pågældende personer kan forstå de vanskeligheder, der kan være forbundet med pasning, pleje og omsorg af et barn. Der kan her fx peges på at der i flere kommuner er etableret særlige tilbud til unge eller umodne (kommende) mødre. Disse tilbud vil kunne anvendes til, at de pågældende personer i højere grad får en indsigt i og måske dermed forstå, at der ikke alene er et stort ansvar og mange pligter forbundet med forælderrollen, men at denne rolle også vil betyde en mere grundlæggende ændring af den pågældende persons eget liv.

I de situationer, hvor et par konkret ønsker at få børn, bør de tilbydes en individuel samtale/rådgivning med en seksualvejleder eller læge. Samtalen skal belyse de konsekvenser, der er ved at få et barn. Endvidere skal samtalen belyse, hvilke hjælpe- og støttemuligheder, de pågældende allerede har eller kan få fra familie, kommunen eller andre. Samtalen bør gå i dybden med de forskellige problemstillinger, så det sikres, at de pågældende har det nødvendige grundlag for at træffe deres beslutning.

Hvis de pågældende personer på trods af en grundig rådgivning og vejledning vælger forælderrollen, har kommunen m.fl. en række muligheder for at støtte familien, så forældrene har mulighed for at udføre deres forældreopgave uanset den nedsatte funktionsevne, blandt andet tilbud om rådgivning og vejledning, udvidet sundhedsplejerskeordning, aflastningsophold m.v. Der er dog alligevel en risiko for, at forældrene på et tidspunkt ikke kan magte at have barnet hjemme, og barnet derfor må anbringes i familiepleje eller døgninstitution.

Uddrag af relevante lovbestemmelser m.v.

Serviceoven (Lovbekendtgørelse nr. 26 af 17. januar 2000)

§ 67. Til voksne med nedsat fysisk eller psykisk funktionsevne eller med særlige sociale problemer, skal der ydes en særlig indsats. Formålet med indsatsen er

- 1) at forebygge, at problemerne for den enkelte forværes,
- 2) at forbedre den enkeltes sociale og personlige funktion samt udviklingsmuligheder,
- 3) at forbedre mulighederne for den enkeltes livsudfoldelse gennem kontakt, tilbud om samvær, aktivitet, behandling, omsorg og pleje og
- 4) at yde en helhedsorienteret indsats med servicetilbud afpasset efter den enkeltes særlige behov i egen bolig, herunder i botilbud efter lov om almene boliger m.v., eller i botilbud efter denne lov.

§ 67 a. Kommunen eller amtskommunen skal yde hjælp efter denne lov i overensstemmelse med formålet, jf. § 67, til personer med betydelig nedsat psykisk funktionsevne, der ikke kan tage vare på deres egne interesser, uanset om der foreligger samtykke fra den enkelte.

Stk. 2. Kommunen eller amtskommunen skal påse, om der er pårørende eller andre, der kan varetage den pågældendes interesser. Kommunen eller amtskommunen skal være opmærksom på om der er behov for at bede statsamtet om at beskikke en værge efter værgemålsloven.

§ 77. Kommunen yder et tilskud til dækning af udgifter ved ansættelse af hjælpere til pleje, overvågning og ledsagelse til personer med betydelig og varigt nedsat fysisk eller psykisk funktionsevne, der har et aktivitetsniveau, som gør det nødvendigt at yde en ganske særlig støtte.

Stk. 2. Tilskud efter stk. 1 forudsætter, at modtageren selv er i stand til at administrere hjælpeordningen, herunder at ansætte den nødvendige hjælp og være ansvarlig for den daglige arbejdstilrettelæggelse.

Retssikkerhedsloven (Lovbekendtgørelse nr. 267 af 12. april 2000)

§ 43. Når en kommune eller en amtskommune betaler for at få udført opgaver efter den sociale lovgivning, skal myndigheden tage stilling til, hvorledes der skal forholdes med formue, som kan opstå i denne forbindelse.

Stk. 2. Når en myndighed overlader opgaver efter lov om aktiv socialpolitik og lov om social service til andre end offentlige myndigheder, er disse omfattet af reglerne i forvaltningsloven og offentlighedsloven i forhold til den opgave, der udføres.

Stk. 3. Ved opgavevaretagelsen, jf. stk. 2, er videregivelse og indhentelse af oplysninger vedrørende enkeltpersoner omfattet af forvaltningslovens §§ 27, 29 og 32. Dette gælder også for selvejende institutioner, der efter aftale udfører en opgave for en kommune eller en amtskommune.

Forvaltningsloven (Lov nr. 571 af 19. december 1985)

§ 27. Den, der virker inden for den offentlige forvaltning, har tavshedspligt, jfr. borgerlig straffelov § 152 og §§ 152 c-152 f, når en oplysning ved lov eller anden gyldig bestemmelse er betegnet som fortrolig, eller når det i øvrigt er nødvendigt at hemmeligholde den for at varetage væsentlige hensyn til offentlige eller private interesser, herunder navnlig til:

- 1) statens sikkerhed eller rigets forsvar,
- 2) rigets udenrigspolitiske eller udenrigsøkonomiske interesser, herunder forholdet til fremmede magter eller mellemfolkelige institutioner,
- 3) forebyggelse, efterforskning og forfølgning af lovovertrædelser samt straffuldbydelse og beskyttelse af sigtede, vidner eller andre i sager om strafferetlig eller disciplinær forfølgning,
- 4) gennemførelse af offentlig kontrol-, regulerings- eller planlægningsvirksomhed eller af påtænkte foranstaltninger i henhold til skatte- og afgiftslovgivningen,
- 5) det offentlige økonomiske interesser, herunder udførelsen af det offentlige forretningsvirksomhed,
- 6) enkeltpersoners eller private selskabers eller foreningers interesse i at beskytte oplysninger om deres personlige eller interne, herunder økonomiske, forhold, eller
- 7) enkeltpersoners eller private selskabers eller foreningers økonomiske interesse i at beskytte oplysninger om tekniske indretninger eller fremgangsmåder eller om drifts- eller forretningsforhold.

Stk. 2. Inden for den offentlige forvaltning kan der kun pålægges tavshedspligt med hensyn til en oplysning, når det er nødvendigt at hemmeligholde den for at varetage

væsentlige hensyn til bestemte offentlige eller private interesser som nævnt i stk. 1.

Stk. 3. En forvaltningsmyndighed kan bestemme, at en person uden for den offentlige forvaltning har tavshedspligt med hensyn til fortrolige oplysninger, som myndigheden videregiver til den pågældende uden at være forpligtet hertil.

Stk. 4. Fastsættes der i henhold til § 1, stk. 2, regler om tavshedspligt, eller pålægges der tavshedspligt efter stk. 3, finder straffelovens § 152 og §§ 152 c-152 f tilsvarende anvendelse på overtrædelse af sådanne regler eller pålæg.

Videregivelse af oplysninger til en anden forvaltningsmyndighed

§ 28. Oplysninger om enkeltpersoners rent private forhold, herunder oplysninger om race, religion og hudfarve, om politiske, foreningsmæssige, seksuelle og strafbare forhold samt oplysninger om helbredsforhold, væsentlige sociale problemer og misbrug af nydelsesmidler og lignende, må ikke videregives til en anden forvaltningsmyndighed.

Stk. 2. Videregivelse af de i stk. 1 nævnte oplysninger kan dog ske, når

- 1) den, oplysningen angår, har givet samtykke,
- 2) det følger af lov eller bestemmelser fastsat i henhold til lov, at oplysningen skal videregives,
- 3) videregivelsen sker til varetagelse af private eller offentlige interesser, der klart overstiger hensynet til de interesser, der begrunder hemmeligholdelse, herunder hensynet til den, oplysningen angår, eller
- 4) videregivelsen er et nødvendigt led i sagens behandling eller er nødvendig for, at en myndighed kan gennemføre tilsyns- eller kontrolopgaver.

Stk. 3. Andre fortrolige oplysninger må ud over de i stk. 2 nævnte tilfælde kun videregives til en anden forvaltningsmyndighed, når det må antages, at oplysningen vil være af væsentlig betydning for myndighedens virksomhed eller for en afgørelse, myndigheden skal træffe.

Stk. 4. Samtykke efter stk. 2, nr. 1, skal meddeles skriftligt og indeholde oplysning om, hvilken type oplysninger der må videregives, til hvem oplysninger må videregives og til hvilket formål. Kravet om skriftlighed kan dog fraviges, når sagens karakter eller omstændighederne i øvrigt taler derfor.

Stk. 5. Samtykke efter stk. 2, nr. 1, bortfalder senest et år efter det er givet.

Stk. 6. Lokale administrative organer, som ved lov er tillagt en selvstændig kompetence, anses som en selvstændig myndighed efter stk. 1 og 3.

§ 29. I sager, der rejses ved ansøgning, må oplysninger om ansøgerens rent private forhold ikke indhentes fra andre dele af forvaltningen eller fra en anden forvaltningsmyndighed.

Stk. 2. Bestemmelsen i stk. 1 gælder ikke, hvis

- 1) ansøgeren har givet samtykke hertil,
- 2) andet følger af lov eller bestemmelser fastsat i henhold til lov eller
- 3) særlige hensyn til ansøgeren eller tredjemand klart overstiger ansøgerens interesse i, at oplysningen ikke indhentes.

§ 30. Fortrolige oplysninger, der udelukkende er indhentet med henblik på statistiske uddrag eller som led i en videnskabelig undersøgelse, må ikke videregives til en forvaltningsmyndighed til anden anvendelse.

§ 31. I det omfang en forvaltningsmyndighed er berettiget til at videregive en oplysning, skal myndigheden på begæring af en anden forvaltningsmyndighed videregive oplysningen, hvis den er af betydning for myndighedens virksomhed eller for en afgørelse, som myndigheden skal træffe.

Stk. 2. Bestemmelsen i stk. 1 finder dog ikke anvendelse, hvis videregivelsen påfører myndigheden et merarbejde, der væsentligt overstiger den interesse, den anden myndighed har i at få oplysningerne.

§ 32. Den, der virker inden for den offentlige forvaltning, må ikke i den forbindelse skaffe sig fortrolige oplysninger, som ikke er af betydning for udførelsen af den pågældendes opgaver.

Straffeloven (Lovbekendtgørelse nr. 648 af 12. august 1997)

§ 152. Den, som virker eller har virket i offentlig tjeneste eller hverv, og som uberettiget videregiver eller udnytter fortrolige oplysninger, hvortil den pågældende i den forbindelse har fået kendskab, straffes med bøde, hæfte eller fængsel indtil 6 måneder.

Stk. 2. Straffen kan stige til fængsel indtil 2 år, hvis forholdet er begået med forsæt til at skaffe sig eller andre uberettiget vinding eller der i øvrigt foreligger særlig skærpende omstændigheder.

Stk. 3. En oplysning er fortrolig, når den ved lov eller anden gyldig bestemmelse er betegnet som sådan, eller når det i øvrigt er nødvendigt at hemmeligholde den for at varetage væsentlige hensyn til offentlige eller private interesser.

§ 152 a. Bestemmelsen i § 152 finder tilsvarende anvendelse på den, som i øvrigt er eller har været beskæftiget med opgaver, der udføres efter aftale med en offentlig myndighed. Det samme gælder den, som virker eller har virket ved telefonanlæg,

der er anerkendt af det offentlige.

§ 152 b. Med samme straf som efter § 152 straffes den, som udøver eller har udøvet en virksomhed eller et erhverv i medfør af offentlig beskikkelse eller anerkendelse, og som uberettiget videregiver eller udnytter oplysninger, som er fortrolige af hensyn til private interesser, og hvortil den pågældende i den forbindelse har fået kendskab.

Stk. 2. Med samme straf som efter § 152 straffes endvidere den, som virker eller har virket som ansat ved De Europæiske Fællesskabers Statistiske Kontor, eller som arbejder eller har arbejdet i kontorets lokaler, og som uberettiget videregiver eller udnytter fortrolige statistiske oplysninger, hvortil den pågældende i den forbindelse har fået kendskab.

§ 152 c. Bestemmelserne i §§ 152-152 b gælder også for de pågældende personers medhjælpere.

§ 152 d. Bestemmelserne i §§ 152-152 c finder tilsvarende anvendelse på den, som uden at have medvirket til gerningen uberettiget skaffer sig eller udnytter oplysninger, der er fremkommet ved en sådan overtrædelse.

Stk. 2. Med samme straf straffes den, der uden at have medvirket til gerningen uberettiget videregiver oplysninger om enkeltpersoners rent private forhold, jf. forvaltningslovens § 28, stk. 1, som er fremkommet ved overtrædelse af §§ 152-152 c.

Stk. 3. På samme måde straffes den, som uden at have medvirket til gerningen uberettiget videregiver oplysninger, der er fortrolige af hensyn til statens sikkerhed eller rigets forsvar.

§ 152 e. Bestemmelserne i §§ 152-152 d omfatter ikke tilfælde, hvor den pågældende:

- 1) er forpligtet til at videregive oplysningen eller
- 2) handler i berettiget varetagelse af åbenbar almeninteresse eller af eget eller andres tarv.

§ 152 f. Overtrædelse af §§ 152-152 d, hvorved der alene er krænket private interesser, er undergivet privat påtale.

Stk. 2. Offentlig påtale kan dog ske, når den forurettede anmoder herom.

Straffelovens kapitel 24

Forbrydelser mod kønssædeligheden

§ 216. Den, der tiltvinger sig samleje ved vold eller trussel om vold, straffes for voldtægt med fængsel indtil 6 år. Med vold sidestilles hensættelse i en tilstand, i hvilken den pågældende er ude af stand til at modsætte sig handlingen.

Stk. 2. Straffen kan stige til fængsel i 10 år, hvis voldtægten har haft en særlig farlig karakter eller der i øvrigt foreligger særligt skærpene omstændigheder.

§ 217. Den, som skaffer sig samleje ved anden ulovlig tvang, jf. § 260, end vold eller trussel om vold, straffes med fængsel indtil 4 år.

§ 218. Den, der ved udnyttelse af en persons sindssygdom eller mentale retardering skaffer sig samleje uden for ægteskab med den pågældende, straffes med fængsel indtil 4 år.

Stk. 2. Den, der skaffer sig samleje uden for ægteskab med en person, der befinder sig i en tilstand, i hvilken den pågældende er ude af stand til at modsætte sig handlingen, straffes med fængsel indtil 4 år, medmindre forholdet er omfattet af § 216.

§ 219. Den, der er ansat eller tilsynsførende ved fængsel, forsorgshjem, børne- eller ungdomshjem, hospital for sindslidende, institution for personer med vidtgående psykiske handicap eller lignende institution, og som har samleje med nogen, der er optaget i institutionen, straffes med fængsel indtil 4 år.

§ 220. Den, som ved groft misbrug af en persons tjenstlige eller økonomiske afhængighed skaffer sig samleje uden for ægteskab med den pågældende, straffes med fængsel indtil 1 år eller, såfremt forholdet er begået over for en person under 21 år, med fængsel indtil 3 år.

§ 221. Med fængsel indtil 6 år straffes den, der tilsniger sig samleje med en person, der vildfarende anser samlejet som ægteskabeligt eller forveksler gerningsmanden med en anden.

§ 222. Den, som har samleje med et barn under 15 år, straffes med fængsel indtil 6 år.

Stk. 2. Har barnet været under 12 år, eller har gerningsmanden forskaffet sig samlejet ved tvang eller fremsættelse af trusler, kan straffen stige til fængsel indtil 10 år.

§ 223. Den, som har samleje med en person under 18 år, der er den skyldiges adoptivbarn, stedbarn eller plejebarn eller er betroet den pågældende til undervisning eller opdragelse, straffes med fængsel indtil 4 år.

Stk. 2. Med samme straf anses den, som under groft misbrug af en på alder og erfaring beroende overlegenhed forfører en person under 18 år til samleje.

§ 223 a. Den, der som kunde har samleje med en person under 18 år, der helt eller delvis ernærer sig ved prostitution, straffes med bøde, hæfte eller fængsel indtil 2 år.

§ 224. Bestemmelserne i §§ 216-223 a finder tilsvarende anvendelse med hensyn til anden kønslig omgangelse end samleje.

§ 225. Bestemmelserne i §§ 216-220 og 222-223 a finder tilsvarende anvendelse med hensyn til kønslig omgangelse med en person af samme køn.

§ 226. Har i de tilfælde, hvor efter foranstående bestemmelser gerningens strafbarhed afhænger af den krænkede persons fra det normale afvigende åndelige eller legemlige tilstand eller af personens alder, gerningsmanden handlet uden kendskab til pågældendes tilstand eller alder, og handlingen af denne grund ikke kan tilregnes ham som forsætlig, bliver, hvis han dog har handlet uagtsomt, en forholdsmæssig mindre straf at anvende.

§ 227. Straf efter §§ 216-224 og 226 kan bortfalde, når de personer, mellem hvilke kønsomgængelsen har fundet sted, er indtrådt i ægteskab med hinanden.

§ 228. Den, der

- 1) forleder nogen til at søge fortjeneste ved kønslig usædelighed med andre,
- 2) for vindings skyld forleder nogen til kønslig usædelighed med andre eller afholder nogen, der driver erhverv ved kønslig usædelighed, fra at opgive det, eller
- 3) holder bordel,

straffes for rufferi med fængsel indtil 4 år.

Stk. 2. På samme måde straffes den, der tilskynder eller bistår en person under 21 år til at søge erhverv ved kønslig usædelighed, samt den, der medvirker til en persons befordring ud af riget, for at denne i udlandet skal drive erhverv ved kønslig usædelighed eller benyttes til sådan usædelighed, når den befordrede person er under 21 år eller uvidende om formålet.

§ 229. Den, der fremmer kønslig usædelighed ved for vindings skyld eller i oftere gentagne tilfælde at optræde som mellemmand, eller som udnytter en andens erhverv ved kønslig usædelighed, straffes med fængsel indtil 3 år eller under formildende omstændigheder med hæfte eller bøde.

Stk. 2. Den, der udlejer værelse i hotel eller gæstgiveri til benyttelse til erhvervs-mæssig utugt, straffes med hæfte eller med fængsel indtil 1 år eller under formildende omstændigheder med bøde.

Stk. 3-5. (Ophævet)

§ 230. (Ophævet)

§ 231. Har den, som skal dømmes efter §§ 228 eller 229, tidligere været dømt for nogen i disse bestemmelser omhandlet forbrydelse eller for løsgænger, eller har han for en berigelsesforbrydelse været dømt til fængsel, kan straffen forhøjes med indtil det halve.

§ 232. Den, som ved uterligt forhold krænker blufærdigheden eller giver offentlig forargelse, straffes med fængsel indtil 4 år eller under formildende omstændigheder med hæfte eller bøde.

§ 233. Den, som opfordrer eller indbyder til utugt eller stiller usædelig levevis til skue på en måde, der er egnet til at forulempe andre eller vække offentlig forargelse, straffes med hæfte eller med fængsel indtil 1 år eller under formildende omstændigheder med bøde.

§ 234. Den, som sælger utugtige billeder eller genstande til en person under 16 år, straffes med bøde.

§ 235. Den, som erhvervsmæssigt sælger eller på anden måde udbreder eller med forsæt hertil fremstiller eller skaffer sig utugtige fotografier, film eller lignende af børn, straffes med bøde, hæfte eller fængsel indtil 6 måneder.

Stk. 2. Den, som besidder fotografier, film eller lignende af børn, der har samleje

eller anden kønslig omgængelse end samleje, straffes med bøde. På samme måde straffes den, som besidder fotografier, film eller lignende af børn, der har kønslig omgang med dyr, eller som anvender genstande på groft utugtlig måde.

§ 236. Når nogen dømmes efter §§ 216, 217, 218, stk. 1, 222 eller 223, stk. 2, eller efter §§ 224, 225 eller 226, jf. en af fornævnte bestemmelser, eller efter § 232, kan der ved dommen gives den pågældende pålæg om ikke at indfinde sig i offentlige parker eller anlæg, påfælder, ved skoler og legepladser, ved opdragelseshjem, ved sindssygehospitaler og institutioner for personer med vidtgående psykiske handicap, i bestemt angivne skove og på bestemt angivne badeanstalter og strandbredder.

Stk. 2. Der vil derhos ved dommen kunne gives personer, der dømmes efter de i stk. 1 nævnte paragraffer eller efter §§ 228 og 229, pålæg om, at de ikke må lade børn under 18 år tage ophold i deres bolig eller uden politiets tilladelse selv tage ophold hos personer, hos hvem der opholder sig børn under nævnte alder. Pålægget gælder dog ikke med hensyn til børn, over for hvilke den domfældte har forsørgelsespligt.

Stk. 3. Når der er forløbet 3 år efter straffens udståelse, kan den dømte forlange spørgsmålet om ophævelse af et pålæg efter stk. 1 eller 2 forelagt retten. Begæringen fremsættes over for anklagemyndigheden, der snarest muligt indbringer spørgsmålet for retten. § 59, stk. 3, finder tilsvarende anvendelse. Afgørelsen træffes ved kendelse. Tages begæringen ikke til følge, kan den dømte ikke fremsætte ny begæring, før der er forløbet 3 år fra kendelsens afsigelse. Når særlige omstændigheder taler derfor, kan justitsministeren tillade, at indbringelse for retten sker før udløbet af denne frist.

Stk. 4. Overtrædelse af de i henhold til stk. 1 og 2 meddelte pålæg straffes med hæfte eller med fængsel indtil 4 måneder.

Bilag 2

Justitsministeriets brev af 21. maj 1987 til Socialministeriet og Rigsadvokatens brev af 20. marts 1987 til Justitsministeriet

“Justitsministeriet

Lovafdelingen

Slotsholmsgade 10

1216 Kbh. K., den 21. maj 1987

J.nr. 1986-20002-237

Til

Socialministeriet

Slotsholmsgade 6

1216 Kbh. K.

Ved skrivelse af 4. december 1986 (4. kontor, j.nr. 4005-183-10) har Socialministeriet anmodet Justitsministeriet om en udtalelse i anledning af en undersøgelse, som Socialstyrelsen bl.a. på baggrund af et forslag til folketingsbeslutning om handicappede og seksualitet har foretaget vedrørende behovet for forbedringer af handicappedes muligheder for seksualliv.

Det fremgår af undersøgelsen, at Socialstyrelsen bl.a. har gennemgået en række bestemmelser i straffelovens kapitel 24 om forbrydelser mod kønsædeligheden og har fundet, at bestemmelserne “er en barriere for de praktiske muligheder for seksualundervisning og seksualoplysning af handicappede”. Endvidere anbefaler Socialstyrelsen i sin rapport, at ægteskabslovens § 5 ophæves for så vidt angår de åndssvage.

Til brug for sagens behandling har Justitsministeriet indhentet en udtalelse fra rigsadvokaten. Kopi af udtalelsen vedlægges.

I den anledning skal Justitsministeriets udtale følgende:

For så vidt angår spørgsmålet om fastlæggelsen af anvendelsesområdet for og den

nærmere fortolkning af bestemmelserne i straffelovens § 224, jf. § 219, § 232 og § 229 henvises til det af rigsadvokaten anførte.

En nærmere afgrænsning mellem på den ene side de straffrie handlinger og på den anden side de handlinger, med hensyn til hvilke strafansvar vil kunne tænkes pålagt, lader sig næppe foretage generelt, heller ikke på dette område. Det må dog som anført af rigsadvokaten antages, at handlinger, der af personalet foretages i forbindelse med seksualundervisning og seksualoplysning af handicappede - bl.a. under hensyn til de krav til forsæt og retsstridighed, der må opstilles som betingelse for pådragelse af strafansvar efter de nævnte bestemmelser - som udgangspunkt vil være straffrie.

Justitsministeriet finder på den anførte baggrund ikke, at de gældende bestemmelser på området er til hinder for, at der på forsvarlig og betryggende måde kan ydes seksualvejledning til de handicappede, og Justitsministeriet kan tilslutte sig rigsadvokatens vurdering, hvorefter der ikke på grundlag af Socialstyrelsens undersøgelser er anledning til at overveje en revision af de pågældende straffelovsbestemmelser.

Efter Justitsministeriets opfattelse ville det være overordentlig betænkeligt helt at opgave det strafferetlige værn, der findes i bestemmelserne i straffelovens § 224, jf. § 219 og § 232, til beskyttelse af bl.a. institutionsanbragte psykisk udviklingshæmmede mod risikoen for (ubeviselig) seksuel udnyttelse fra ansattes side. En sådan opgivelse er som nævnt heller ikke nødvendig, idet en forsvarlig seksualvejledning vil kunne ydes uden at komme i konflikt med de gældende bestemmelser.

Justitsministeriet må anbefale, at der udarbejdes en nærmere vejledning om emnet, således at seksualundervisning og seksualoplysning kan foregå i betryggende rammer set såvel fra den handicappede og de pårørendes side som fra de ansattes side. Justitsministeriet vil være indstillet på at yde bistand ved gennemgang af et udkast, inden vejledningen sendes ud.

Vedrørende spørgsmålet om ophævelse af ægteskabslovens § 5 kan det oplyses, at det er hensigten at udarbejde et forslag til forenkling og modernisering af visse dele af ægteskabsloven i folketingsåret 1987/88. Spørgsmålet om ophævelse af § 5 vil i den forbindelse blive taget op til overvejelse.

P.M.V.

Jørgen Paulsen

Rigsadvokaten

Porthusgade 3

1213 København. K.

Journal nr. G. 948 PA/jc

Telefon 01 12 72 00

København, den 20. marts 1987

Ved skrivelse af 10. december 1986 (journ.nr. L.A. 1986-20002-237) har justitsministeriet anmodet om en udtalelse i anledning af en henvendelse fra socialministeriet vedrørende spørgsmålet om handicappede og seksualitet.

Foranlediget heraf har jeg indhentet en udtalelse fra Politimesterforeningen, statsadvokaten for Sjælland og statsadvokaten i Sønderborg, medens de øvrige statsadvokater er orienteret om sagen.

Besvarelsenerne vedlægges.

I den anledning skal jeg udtale følgende:

1. Straffelovens § 224, jfr. § 219

Personer, der er anbragt i døgninstitutioner for personer med vidtgående fysiske handicap, er næppe omfattet af straffelovens § 219, når deres ophold på institutionen er frivilligt.

Baggrunden for kriminaliseringen af kønslige forhold til de af § 219 omfattede persongrupper er som anført af Waaben, Spec. Del s. 91 navnlig risikoen for en konkret ubevislig udnyttelse af en anden persons påvungne ufrihed, psykisk afvigende tilstand etc. Beskyttelsen rækker videre end beskyttelsen efter straffelovens § 218, stk. 1, der forudsætter, at gerningsmanden skaffer sig et kønsligt forhold ved udnyttelse af den afvigende psykiske tilstand. Jeg må nære betænkelighed ved at der gives afkald på denne videregående beskyttelse.

Socialstyrelsen anfører, at ved anden kønslig omgangelse end samleje forstås enhver anden kønslig benyttelse af en anden persons legeme end samleje, herunder bl.a. beføjinger under tøj.

Ydre berøringer eller beføjing af en andens legeme, der har et seksuelt præg, anses ikke som anden kønslig omgangelse, jfr. straffelovens § 224, heller ikke berøringer eller beføjinger indenfor tøj, medmindre benyttelsen af den andens legeme har en samlejelignende karakter, fungerer som surrogat for samleje eller i øvrigt rummer et seksualovergreb, der nærmer sig til samleje. Gensidig masturbation eller med-

virken til masturbation må som udgangspunkt antages at være omfattet af straffelovens § 224.

2. Straffelovens § 232

Andre tilfælde af sådanne berøringer og befølinger bedømmes som blufærdighedskrænkelser efter straffelovens § 232.

Handlinger, der krænker blufærdigheden - eller er egnede til at krænke blufærdigheden - er kun strafbare, når forholdet kan karakteriseres som uterligt. Hertil kræves, at det forøves ved en adfærd, der rummer eller refererer til noget seksuelt, og som har en vis grovhed.

3. Straffelovens § 229

Af betydning i den foreliggende sammenhæng er det et led i denne bestemmelse, der sætter straf for den, der fremmer kønslig usædelighed ved for vindings skyld eller i oftere gentagne tilfælde at optræde som mellemmand mellem en prostitueret og en kunde. Bestemmelsen kan ikke antages at angå tilfælde, hvor en anvisning, der foretages uden betaling, forfølger et terapeutisk formål.

4. Straffrihedsgrunde

4.1. Handlen i strid med straffelovens § 224, jfr. § 219 legitimeres ikke af **samtykke** fra den, der er anbragt i institutionen.

Samtykke fra børn og psykisk handicappede disculperer ikke for forhold der ellers ville være omfattet af straffelovens § 232; samtykke fra personer anbragt på de i § 219 nævnte institutioner kan heller ikke legitimere sådanne handlinger forøvet af ansatte eller tilsynsførende. Men når der i forbindelse med seksualundervisning og -oplysning af den handicappede ikke handles med forsæt til blufærdighedskrænkelser fra hjælperens side, er der som omtalt i notatet fra statsadvokaten for Sjælland ikke tale om nogen strafbar handling.

4.2. Såfremt der i forbindelse med seksualoplysning af handicappede sker berøringer eller seksuelt betonedede handlinger i øvrigt, som er omfattet af gerningsbeskrivelserne i § 224, jfr. § 219 eller § 232, vil en sådan adfærd sædvanligvis ikke være strafbar, fordi straffelovens straffebestemmelser må fortolkes med et generelt forbehold om, at den handlemåde, der er udvist skal anses for **retsstridig**. Handlinger, der vel er omfattet af gerningsbeskrivelsen, vil være straffri på grund af manglende materiel typicitet som omtalt af statsadvokaten for Sjælland.

5. sammenfatning

Jeg finder ikke, at der på baggrund af socialstyrelsens undersøgelse er anledning til at tage de omhandlende straffelovsbestemmelser op til revision.

Selvom handlinger, der foretages i forbindelse med seksualoplysning af handicappede principielt må anses som straffri, løser dette ikke de praktiske og bevismæssige problemer, der er knyttet til afgrænsningen mellem strafbare handlinger og straffri handlinger. Det kan bl.a. give anledning til bevismæssige problemer at fastslå, om et strafbart forsæt er til stede, herunder under hvilke omstændigheder en rådgiver eller hjælper kan benytte ord eller handlinger, der i almindelighed opfattes som blufærdighedskrænkende.

Derfor kan der være baggrund for som led i forbedringer af handicappedes muligheder for seksualliv at udfærdige nærmere retningslinier eller vejledning om, i hvilket omfang og under hvilke omstændigheder rådgivere eller hjælpere kan bistå handicappede med oplysning og oplæsning på dette område, uden at risikere disciplinærfølgning eller sigtelse og tiltale for overtrædelse af straffeloven.

Per

Lindgaard”

Bilag 3

Adresseliste

Amter

Københavns Amt
Amtsgården
Stationsparken 27
2600 Glostrup
Tlf.: 43 22 22 22
E-mail: kbhamt@kbhamt.dk
Internet: www.kbhamt.dk

Frederiksborg amt
Kongens Vænge
3400 Hillerød
Tlf.: 48 20 50 00
E-mail: fa@fa.dk
Internet: www.fr-amt.dk

Roskilde Amt
Amtsgården
Køgevej 80
Postboks 170
4000 Roskilde
Tlf.: 46 32 32 32
E-mail: ra@ra.dk
Internet: www.ra.dk

Vestsjællands Amt
Alléen 15
4180 Sorø
Tlf.: 57 87 25 33
E-mail: amtet@vestamt.dk
Internet: www.vestamt.dk

Storstrøms Amt
Parkvej 37
4800 Nykøbing F.
Tlf. : 54 84 48 00
E-mail: stoa@stam.dk
Internet: www.stam.dk

Bornholms Amt
Ullasvej 23
Postboks 160
3700 Rønne
Tlf. : 56 95 60 00
E-mail: BORA@BORA.dk
Internet: www.bornholm.dk/amtet

Fyns Amt
Amtsgården
Ørbækvej 100
5220 Odense SØ
Tlf.: 65 56 10 00
E-mail: fyns-amt@fyns-amt.dk
Internet: www.fyns-amt.dk

Sønderjyllands Amt
Amtsgården
Skelbækvej 2
6200 Aabenraa
Tlf.: 74 33 50 50
E-mail: amtet@sja.dk
Internet: www.sja.dk

Ribe Amt
Amtsgården
Sorsigvej 35
6760 Ribe
Tlf.: 75 42 42 00
E-mail: ribeamt@ribeamt.dk
Internet: www.ribeamt.dk

Vejle Amt
Damhaven 12
7100 Vejle
Tlf.: 76 83 53 33
E-mail: vejleamt@vejleamt.dk
Internet: www.vejleamt.dk

Ringkøbing Amt
Østergade 41
Postboks 152
6950 Ringkøbing
Tlf. : 96 75 30 00
E-mail: ringkjoebing_amt@ringamt.dk
Internet: www.ringamt.dk

Århus Amt
Amtsgården
Lyseng Allé 1
8270 Højbjerg
Tlf.: 89 44 66 66
E-mail: ag.au.amt@aaa.dk
Internet: www.aaa.dk

Viborg Amt
Amtsgården
Postboks 21
Skottenborg 26
8800 Viborg
Tlf.: 87 27 17 00
E-mail: viborgamt@vibamt.dk
Internet: www.vibamt.dk

Nordjyllands Amt
Niels Bohrs Vej 30
Postboks 8300
9220 Aalborg Øst
Tlf.: 96 35 10 00
E-mail: nja@nja.dk
Internet: www.nja.dk

Københavns Kommune
Rådhuset
1599 København V
Tlf.: 33 66 33 66
E-mail: info@of.kk.dk
Internet: www.kk.dk

Frederiksberg Kommune
Frederiksberg Rådhus
2000 Frederiksberg
Tlf.: 38 21 21 21
E-mail: raadhuset@frederiksberg.dk
Internet: www.frederiksberg.dk

Information, rådgivning og vejledning

Komiteen for Sundhedsoplysning
Østbanegade 55, 5.
2100 København Ø
Tlf.: 35 26 54 00
E-mail: kfs@sundkom.dk
Internet: www.sundkom.dk

AIDS-linien
Skindergade 27
1159 København K
Tlf.: 33 91 11 19
E-mail: aids.linien@euroconnect.dk
Internet: www.aids-linien.dk

HIV-Danmark
Skindergade 44
1159 København K
Tlf.: 33 32 58 68
E-mail: info@hiv-danmark.dk
Internet: www.hiv-danmark.dk

Foreningen Sex og Samfund
Skindergade 28, 1. & 2.
1159 København K.
Tlf.: 33 93 10 10
E-mail: danish-fpa@sexogsamfund.dk
Internet: www.sexogsamfund.dk

Sex-linien for Unge
Tlf.: 70 20 22 66
Åben mandag til fredag kl. 15-17
Internet: www.sexlinien.dk

(Drives af Foreningen Sex og Samfund)

Landsforeningen for bøsser og lesbiske
– forbundet af 1948
Teglårdsstræde 13
Postboks 1023
1007 København K
Tlf.: 33 13 19 48
E-mail: lbl@lbl.dk
Internet: www.lbl.dk

Ungdomstelefonen for bøsser og lesbiske
Tlf.: 33 36 00 86
Åben tirsdag kl. 19-21

Desuden har bibliotekerne samt amtscentralerne for undervisningsmidler mange materialer om kærlighed og seksualitet. Endelig kan man på hjemmesiden www.fc-east.dk/seksualitet finde oplysninger om en lang række bøger, pjecer og film, der især relaterer sig til personer med fysisk eller psykisk funktionsnedsættelse.

Brugerforeninger

De Samvirkende
Invalideorganisationer (DSI)
Kløverprisvej 10 B
2650 Hvidovre
Tlf.: 36 75 17 77
E-mail: dsi@handicap.dk
Internet: www.handicap.dk

Ældresagen
Vesterbrogade 97
1620 København V
Tlf.: 31 23 44 11
E-mail: aeldresagen@aeldresagen.dk
Internet: www.aeldresagen.dk

DSI er paraplyorganisation for 28 selvstændige foreninger på handicapområdet.

Ædremobiliseringen
Nyropsgade 26, mezz.
Postboks 1790
1602 Kbh. V.

Alzheimerforeningen
Sankt Lukasvej 6, 1.
2900 Hellerup
Tlf.: 39 40 04 88

Internet:
www.aeldremobiliseringen.dk/

E-mail: post@alzheimer.dk
Internet: www.alzheimer.dk

Landsforeningen Sind
Hostrups Have 50, 5.
1954 Frederiksberg C
Tlf.: 35 24 07 50
E-mail: landsforeningen@sind.dk
Internet: www.sind.dk

Faglige organisationer

Forbundet af Offentlige Ansatte
Stauings Plads 1-3
Postboks 11
1790 København V
Tlf.: 33 43 46 00
E-mail: foa@foa.dk
Internet: www.foa.dk

Socialpædagogernes Landsforbund
Brolæggerstræde 9
1211 København K
Tlf.: 33 96 28 00
E-mail: sl@sl-dk.dk
Internet: www.sl-dk.dk

Dansk Sygeplejeråds sekretariat
Vimmelskaftet 38
Postbox 1084
1008 København K
Tlf.: 33 15 15 55
E-mail:
dsr@dansk-sygeplejeraad.dk
Internet:
www.dansk-sygeplejeraad.dk

Andre nyttige adresser

Formidlingscenter Øst
(handicappede)
Nørretorv 30, 2.
4100 Ringsted
Tlf.: 57 67 46 46
E-mail: fc@fc-east.dk
Internet: www.fc-east.dk
Internet: www.fc-east.dk/seksualitet

Center for små Handicapgrupper
Bredgade 25
Sankt Annæ Passage, opg. F, 5.
1260 København K
Tlf.: 33 91 40 20
E-mail: csh@csh.dk
Internet: www.csh.dk

Videnscenter på
Ældreområdet
(Gerontologisk institut)
Aurehøjvej 24
2900 Hellerup
Tlf.: 39 40 10 10
E-mail: mail@aeldreviden.dk
Internet: www.geroinst.dk

Videnscenter for Socialpsykiatri
Nørre Farimagsgade 13, 2.
1364 Kbh. K
Tlf.: 33 93 44 52
E-mail: visp@socialpsykiatri.dk
Internet: www.socialpsykiatri.dk

Det Centrale Handicapråd
Bredgade 25
Sankt AnnæPassage, opg. F, 4.
1260 København K
Tlf.: 33 11 10 44
E-mail: dch@dch.dk
Internet: www.dch.dk

Formidlingscenter Nord (Ældre)
Slotsgade 5
9000 Aalborg
Tlf.: 98 13 22 11
E-mail: fcnord@post10.tele.dk

Formidlingscentret Storkøbenhavn
(Sindslidende)
Købmagergade 47, 2. th.
1150 København K
Tlf. : 33 14 90 70
E-mail: fck@fc-storkbh.dk
Internet: www.fc-storkbh.dk

Center for Ligebehandling af Handi-
cappede
Bredgade 25
Sankt AnnæPassage, opg. F, 4.
1260 København K
Tlf.: 33 11 10 44
E-mail: clh@clh.dk
Internet: www.clh.dk